

Middelnederlandse vertalingen van *Super modo vivendi* (7e hoofdstuk) en *De libris teutonicalibus*

Gerard Zerbolt van Zutphen

editie J. Deschamps

bron

Gerard Zerbolt van Zutphen, *Middelnederlandse vertalingen van Super modo vivendi* (7e hoofdstuk) en *De libris teutonicalibus* (ed. J. Deschamps). [z.n], [z.p] 1961

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/zerb001midd01_01/colofon.htm

© 2007 dbnl / erven J. Deschamps

Middelnederlandse vertalingen van *Super modo vivendi* (7de hoofdstuk) en *De libris teutonicalibus* van Gerard Zerbolt van Zutphen
Door J. Deschamps
II. Vertaling(en) van *De libris teutonicalibus**

A. De bewerking van *De libris teutonicalibus* in hs. Kassel, Landesbibliothek, ms. theol. fol. 56 en hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 2285-301

De enige bewerking van *De libris teutonicalibus et de precibus vernaculis*, die er, voor zover we weten, in het Middelnederlands heeft bestaan, is ongelukkig slechts fragmentair bewaard gebleven. Hs. Kassel, Landesbibliothek, ms. theol. fol. 56, waarin de titel *Een verclaringhe van den duytschen boeken* is overgeleverd, heeft de bewerking ooit volledig bevat, maar jammer genoeg werden op één plaats acht en op een andere drie bladen uit het manuscript gesneden, zodat er slechts zeven van de achttien bladen over zijn gebleven. Gelukkig vullen de negen excerpten uit deze bewerking, die onder de titel *Licetum est laycis legere quosdam libros theutonicales* in hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek 2285-301 bewaard zijn gebleven, de leemten in het Kasselse handschrift gedeeltelijk aan. Sommige passages, die zowel in het Brusselse als in het Kasselse handschrift voorkomen, komen woordelijk of haast woordelijk overeen, waaruit we kunnen besluiten dat ze allebei fragmenten uit dezelfde Middelnederlandse bewerking van *De libris teutonicalibus* bevatten. De negen excerpten uit het Brusselse handschrift werden reeds in 1890 op weinig bevredigende wijze door Franz Jostes uitgegeven¹; de fragmenten in het Kasselse handschrift zijn tot nog toe onbekend gebleven.

* Het eerste deel van deze bijdrage verscheen in Handelingen XIV, blz. 67-108.

1 F. Jostes, *Die Schriften des Gerhard Zerbolt van Zutphen 'De libris teutonicalibus'*, Historisches Jahrbuch, XI, (1890), blz. 711-717.

Hs. Kassel, ms. theol. fol. 56 is een perkamenten codex, geschreven ca. 1450. Oorspronkelijk bestond het handschrift uit 191 bladen, met zwarte Romeinse cijfers van J tot CC gefolieerd (verkeerdelijk springt de foliëring echter van xC op C) en 18 ongefolieerde bladen, samen dus 209 folio's. Met tekstverlies werden er echter 24 folio's weggesneden, zodat het handschrift thans nog 185 folio's telt. Die overblijvende bladen hebben we met potlood van 1 tot 185 gefolieerd. Het blad meet 265 × 185 mm, de bladspiegel ca. 175 × ca. 120 mm. Elk blad is beschreven in twee kolommen, elke kolom telt 35 à 38 regels. Het handschrift werd door twee verschillende handen geschreven: de eerste kopiist schreef fol. 1 r° a-74 v° b (littera textualis), de tweede fol. 75 r° a - 185 v° b (littera bastarda). De initialen, de lombarden, de paragraaftekens en de rode titels zijn in geheel het handschrift van dezelfde hand.

De hoofdinhoud van het handschrift bestaat uit 55, gedeeltelijk fragmentaire legenden, die allemaal uit de *Legenda aurea* van Jacobus de Voragine zijn vertaald, behalve vier, die aan de *Vitae patrum* en vier, die aan andere bronnen werden ontleend. Merkwaardig is dat de 47 legenden, die uit de *Legenda aurea* zijn vertaald, niet allemaal uit dezelfde vertaling werden overgenomen: 22 legenden zijn aan de meest verspreide vertaling ontleend, die in 1357 door de z.g. Bijbelvertaler van 1360 werd vervaardigd; 25 legenden zijn echter uit een minder verspreide vertaling overgenomen, die in het Noorden is ontstaan². Achter in het handschrift, op fol. 179 r° a - 185 v° b, bevinden zich de zeven overblijvende bladen van de achttien, die *Een verclaringhe vanden duytschen boeken* hebben bevat. Het handschrift zit nog in de oorspronkelijke bruine kalfsledeband op eiken borden; het voor- en het achterplat zijn onversierd; als sluiting dienden twee leren riempjes, die nu echter ontbreken. Midden op het papieren schutblad dat op de binnenzijde van het voorbord is geplakt, komt een eigendomsmerk voor, waaruit blijkt dat het handschrift afkomstig is uit het regularissen-klooster Sint-Agnes aan de Tiers te Neerbosch (Nijmegen)³: Dit hoort in *sunte Agneten Cloester Gelegen buten nymmegen op die tyrse*. Het Sint-Agnesklooster werd in 1585 met het regularissen-klooster Marienburg binnen de stad verenigd, welk klooster op 6

2 Zie over de twee Middelnederlandse vertalingen van de *Legenda aurea* J. Deschamps, *De Middelnederlandse vertalingen van de Legenda aurea van Jacobus de Voragine*, Handelingen van het Twee en twintigste Nederlands Philologen-congres. Groningen, 1952, blz. 21-22

3 Zie over dit klooster M. Schoengen, *Monasticon Batavum. II. De Augustijnse orden benevens de Broeders en Zusters van het Gemene Leven*. Amsterdam, 1941, blz. 133-134.

juni 1592 op werd geheven. Hoe en wanneer het handschrift in de Landesbibliothek te Kassel is beland, hebben we niet kunnen achterhalen.

Hs. Brussel 2285-301 is een papieren codex, doorschoten met perkament, geschreven ca. 1460, tellend 240 bladen, met inkt door een moderne hand gefolieerd. Het blad meet 215 × 145 mm, de bladspiegel 160 × 94 mm. De bladen zijn, behalve fol. 45 r° - 53 v°, in één kolom beschreven. Daar de codex door verschillende kopiïsten werd geschreven en nergens gelinieerd werd, is het aantal regels per kolom erg afwisselend. Op fol. 36 r° - 42 r°, het gedeelte van het manuscript, waar zich de excerpten bevinden, die ons interesseren, bedraagt het aantal regels per kolom 30 à 32. Het is in dit verband overbodig de gedeelten te onderscheiden, die door de verschillende kopiïsten werden geschreven; we vermelden slechts dat fol. 3 r° - 44 v° door de eerste kopiïst in een littera cursiva werd vervaardigd.

Op fol. 2 r° - 32 v° bevat het manuscript een afschrift van *Super modo vivendi devotorum hominum simul commorantium*; eigenaardig is echter dat het 7de hoofdstuk dat immers over het lezen van geestelijke boeken in de landstaal handelt, voorop is geplaatst en de andere hoofdstukken daarna regelmatig op elkaar volgen behalve dan dat het 8ste hoofdstuk onmiddellijk op het zesde volgt.

Na dit traktaat volgt het door Everard Foec uitgebracht advies (fol. 32 v° - 35 r°), een korte samenvatting van het advies der Keulse juristen en van abt Arnold van Dickeninge en de vermelding van de veroordeling van de dominikaan Grabow op het Concilie van Constanz op 31 mei 1419 (fol. 35 r° - 36 r°). Daarna volgen op fol. 36 r° - 42 r° onder de titel *Licitum est laycis legere quosdam libros theutonicales* negen excerpten uit *Een verclaringhe vanden duytschen boeken*, de enige Middelnederlandse teksten, die het handschrift bevat. De rest van het handschrift wordt ingenomen o.a. door het *Speculum peccatorum* van pseudo-Augustinus, het *Tractatus super cantica canticorum* van Alanus van Rijsel, het *Tractatus de tribus votis substantialibus* van Hendrik van Coesfeld. Het handschrift zit in een bruine kalfsleren band op kartonnen borden, waarvan slechts het leder van het voor- en het achterplat gedeeltelijk oorspronkelijk is, maar al de rest werd vernieuwd. Het manuscript is afkomstig uit het regulierenklooster Domus Beatae Mariae te Korsendonk bij Turnhout, zoals blijkt uit de aantekeningen op fol. 1 v°: 'Iste liber pertinet monasterio canonicorum regularium in Korsendonc', op fol. 140 v°: 'Iste liber est monasterij de korssendonc prope turnout in brabantia' en op fol. 182 v°: 'Iste liber est monasterij de korssendonk prope turnout'. Na de opheffing van het klooster op 13 april 1784 door Jozef II is het handschrift op

de Koninklijke Bibliotheek te Brussel terechtgekomen⁴.

Een verclaringhe vanden duytschen boeken is geen letterlijke vertaling uit het Latijn, maar veeleer een bewerking ervan. Het algemene plan werd door de bewerker bijgehouden en in de bewerking komen geen bewijsplaatsen uit de H. Schrift of uit de geschriften van de kerkvaders voor die we niet in het Latijn aantreffen. Op sommige plaatsen heeft de bewerker zinnen of zinsneden onvertaald gelaten of een aantal Latijnse zinnen in één enkele Dietse zin samengevat. Op enkele plaatsen komen passages voor, waarvan het equivalent in het Latijn niet of slechts gedeeltelijk terug is te vinden. Treffend in dit verband is de volgende toegevoegde passage: ‘Ist dan zake dat die heylige scrift in aldus vele spraken is ghemaect *ende* ouersat. ende oec die heylighe leraers hebben hoer boeke ghemaect in manigherhande sprake. wat heeft *dan* duytsche sprake misdaen datmen die boeke der heylighen niet moet lesen in duytsche Of wat reden is datmen die heylighe scrift lesen mach in egipcier sprake. of ander sprake daer sie dat ghemeen volc in verstaet. *Ende* datmen sie niet en moet lesen in duytsche. daer en is te male gheen reden toe. Mer somighe menschen die noch reden aen en sien noch die woerde der heylighen. mer hoer eyghen goetduncken volghen die pleghen dit toe segghen. *ende* op goede duetsche boeke te spreken’.

Hieronder laten we nu de tekst van *Een verclaringhe vanden duytschen boeken* volgen, voor zover die in de vijf fragmenten uit het Kasselse en in de negen excerpten uit het Brusselse handschrift bewaard is gebleven. Waar passages én in het Kasselse én in het Brusselse handschrift voorkomen, geven we die naast elkaar uit, de Kasselse tekst links en de Brusselse tekst rechts. De fragmenten uit het Kasselse handschrift laten we telkens door een K met een exponent en de excerpten uit het Brusselse manuscript door een B met een exponent voorafgaan. De bedoeling van deze werkwijze is de tekst van *Een verclaringhe vanden duytschen boeken*, voor zover dat nog mogelijk is, opnieuw samen te stellen. Dat de negen excerpten uit hs. Brussel 2285-201, die in 1890 op weinig bevredigende wijze in een thans moeilijk toegankelijk tijdschrift werden gepubliceerd, hier opnieuw worden uitgegeven, zal niemand als overbodig beschouwen.

4 Zie verder over dit handschrift J. Van den Gheyn, *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque Royale de Belgique II*. Brussel, 1902, nr. 1505, blz. 401-402; J. de Rooij, *Gerard Zerbolt van Zutphen. I. Leven en geschriften*. Nijmegen-Utrecht-Antwerpen, 1936, blz. 337, nr. 121; zie over het regulierenklooster te Korsendonk en zijn bibliotheek o.a. F. Prims, *De O.-L.-V.-priorij te Korsendonk*. Antwerpen, 1947; D. De Bruyne, *De la provenance de quelques manuscrits*, *Revue Bénédictine*, XLVI (1934), blz. 108-121.

Een verclaringhe vanden duytschen boeken

[1] **K**¹ WAnt men nu sommighe Menschen vijnt. die de heylighe
 [2] scrift niet en weten. of die de woerde der heyligher leraers luttel
 [3] aendencken. ende daer om spreken teghen goede. ende ynni-
 [4] ghe boecke Die in duytscher talen ghemaect sijn. of die vten
 [5] latine te duytsche sijn ouergheset. Ende menen ende segghen
 [6] dattet niet oerberlic. Nutte. Of gheoerloft en si dat leke men-
 [7] schen lesen of studieren boeke der heyligher scrift of der hey-
 [8] ligher leraers. Hier om soe sijn twee dinghen of twe punten.
 [9] die hier nae uerclaert ende bewijst werden mitten woerden
 [10] der heyligher leraers ¶ Dat eerste punt is. dattet leken men-
 [11] schen niet uerboden en is. mer het is hem gheraden vanden
 [12] heylighen dat si lesen die boeken der heyligher scrift die in
 [13] duytschen sijn ghemaect. of vten latine of ander tale in duy-
 [14] sche ouergheset Jst dat dese duytsche boeke beyde in hoeren
 [15] woerden ende haren synne ende manier van spreken ouerdre-
 [16] ghen of eens sijn mitter lere der heyligher kerken. ende der
 [17] ghemeynre leraers der heyligher [179 r° b] kerken. ende oec
 [18] en disputieren of subtiliken ondersoeken hoghe materien of
 [19] leringhen ¶ Dat ander punt is dattet int ghemeyn leken men-
 [20] schen niet orberlic of nut en sy. mer dattet sy teghen den raet
 [21] der heyligher leraers dat si vele of ghemeynlic hem gheuen
 [22] te lesen of te studieren in duytsche boeke die subtilike uertrec-
 [23] ken of ondersoeken hoghe materien of leringhen of die in
 [24] horen syn of manire van spreken niet eens en sijn mitten boe-
 [25] ken der heyligher kerken of der heyligher leraers Bewisinghe
 [26] ende uerclaeringhe ende proeuinghe deser twee punten mitter
 [27] heyligher scrift staet hier nae

[28] DAt eerste punt dat voerseit is als dattet den leken menschen
 [29] niet en sy verboden duytsche boeken te lesen van openbaren
 [30] materien. als voerscreuen is. mer dattet sy nae rade der heyli-
 [31] gher kerken ende der heyligher lerars dat machmen bewisen
 [32] ende proeuen mit vele woerde der heylighen Ten eersten mach-
 [33] men dat aldus bewisen Jnden gheesteliken rechte *Extraua-*
 [34] *gante* de hereticis Cum ex iniuncto. staet ghescreuen dat be-
 [35] gheerte die heylighe scrifte te verstaen ende vliticheit ander
 [36] menschen te vermanen na der heyligher [179 v° a] scrift en
 [37] si niet te lasteren. of wederspreken, in leken menschen. mer
 [38] meer te louen ende te prisen¹. Jst dan inden leken luden
 [39] loeflic ende te louen. begheerte der uerstandenisse der hey-
 [40] ligher scrift. ende het is opembaer dat si. dat is die leke lu-

1 Gregorius IX, *Decretales*, V, 7, 12.

[41] de ghemeenlike die heylighe scrift in latine niet en connen
 [42] uerstaen. Daerom schijnt dat in hem te louen ende te prisen
 [43] si dat si die heylighe scrift lesen *ende* leren in duytscher spra-
 [44] ke. Ende echter dattet louelic *ende* te prisen si. dat die leke
 [45] lude lesen die heylighe scrift *ende* pinen se hem te uerstaen.
 [46] dat spreket openbaerlike Innocencius die een lantaerne ende
 [47] licht hiet des gheesteliken rechtes in sijn apparatu *extrauagante*
 [48] de *summa trinitate et fide catholica super Capite* firmiter cre-
 [49] dimus. daer hi seghet. dat die leke lude dien god ghegheuen
 [50] heeft dat talent dat is die gaue subtijlre verstandnisse dat si
 [51] bet doen. ist dat si hoer verstandnisse becommen *ende* ver-
 [52] sliten in bekennisse der scriften. dan oft sijt leyden *ende* be-
 [53] commerden in tijtliken dinghen². waerom schijnt dattet loue-
 [54] lic *ende* verdienstelic si dat hem die leken naerstelic pinen die
 [55] heylighe scrift [179 v° b] in duytsche te lesen *ende* daerna
 [56] te leuen ¶ Ten anderen ma-
 [57] le machmen dit aldus bewi-
 [58] sen. Die heylighe scrift en
 [59] leert niet allene enen staet
 [60] der menschen. mer si leert
 [61] ghemeenlike allen menschen
 [62] in allen state Alsoe dat in
 [63] sommighe steden spreect tot
 [64] tot allen menschen int ghe-
 [65] meen In sommighen ste-
 [66] den leert si sonderlinghe
 [67] sommighen in haren state
 [68] Ende in sommighen ande-
 [69] ren steden leert si anderen
 [70] menschen in haren state. nu
 [71] leert si die crancken *ende*
 [72] onuolcomenen Nu leert si
 [73] die volcomenen als men ver-
 [74] staen mach. vut sunte Au-
 [75] gustinus woerden inden boe-
 [76] ke vander kersteliker leren.
 [77] waer vut men zien mach dat
 [78] die heylighe scrift ghege-
 [79] uen *ende* ghescreuen is voer
 [80] allen menschen int ghemeyn

Licetum est laycis legere quosdam libros theutonicales

2 Gregorius IX, *Decretales*, I, 1, 1.

[63] **B**¹ Die heylighe scriift en^a leert
[64] niet alleene enen staet der men-
[65] schen maer si leert ghemeinlic al-
[66] le menschen in allen staten Alsoe
[67] dat si in somighen steden spreect
[68] tot allen menschen int ghemeen
[69] In somighen steden leert si son-
[70] derlinghe somighe menschen in
[71] haren state Ende in somighen
[72] anderen steden leert si andere
[73] menschen in haren state Nv leert
[74] si die crancke ende onvolcome-
[75] ne. nv leert si die volcomene alst-
[76] men verstaen mach huut sinte
[77] augustiins woerden in libro de
[78] doctrina cristiana Waer huut
[79] men sien mach dat die heylighe
[80] scrift ghegheuen is ende ghescre-

a *Hs. ende*

[81] K¹ *Ende als sunte Augustinus*
 [82] verclaert opden. Iviij. psalm
 [83] Soe is die heylighe scrift
 [84] den menschen daerom ghe-
 [85] gheuen op dat die mensche
 [86] die veer van hem seluen
 [87] ghedwaelt ende vutghegaen
 [88] was *Ende sine sonden in*
 [89] hem seluen niet en conde
 [90] zien. of ghemerken mochte
 [91] van buten werden vermaent
 [92] inder heyligher scrift. *ende*
 [93] inder heyligher scrifte sijn
 [94] sonden leerde be-

[81] B¹ uen voer allen menschen int ghe-
 [82] meine. *Ende als sinte augustinus*
 [83] verclaert *super psalmo 57* so es
 [84] die heylighe scrift den menschen
 [85] *daer omme ghegeuen* op dat die
 [86] mensche die *verre van hem sel-*
 [87] uen ghedoelt ghedwaelt *ende*
 [88] huut ghegaen was *ende sine son-*
 [89] den in hem seluen niet en con-
 [90] ste ghesien of ghemerken moch-
 [91] te van buten werden vermaent
 [92] inder heiligher scrift *ende inder*
 [93] heiligher scrift sine sonden leer-
 [94] de bekennen die hi in hem sel-
 [95] uen niet en conste bekennen *Wie is dan nv soe [36 v°] blent*
 [96] of soe dwaes die redene^b gebruiken, die segghen dar dat het den
 [97] leeken menschen niet gheoorlooft en^c si dat si die helighe scrift
 [98] *daer toe ghebruken ende lesen sullen* Daer si^d hem van gode is
 [99] toe ghegeuen. *ende waer omme si vanden heilighen gheest is*
 [100] ghescreuen dat is dat si hem daer in leeren bekennen *ende*
 [101] rouwe hebben van haren sonden *ende begheerte ghecrighen*
 [102] haer leuen te beteren. anxt voer die ewighe pine. *ende hope*
 [103] *ende begheerte tot den eewighen leuen* Waer omme en souden
 [104] die leeke menschen niet ghebruken *der heiligher scrift die hem*
 [105] int ghemeen es ghegeuen niet den clerken na haerre maten
 [106] also wale als si ghebruken *der andere ghemeine gauen* god
 [107] Hier af spreect *augustinus super psalmo. 6. 2.* Gheliker wiis

b *Hs.* die redene die redene

c *Hs.* *ende*

d *Tussen* Daer en si werd hi met drie zwarte streepjes doorgehaald.

[108] dat ons god hier in desen leuen na den lichaem heeft ghe-
[109] geuen solaes in broede in wine ende der gheliken. sonder
[110] welke wi niet en moghen leuen Alsoe heeft hi oec ons inder
[111] woestinen deses ieghenwoerdichs leuens solaes ghegheuen na
[112] der zielen die lesse der heiligher scrift ende dat ghebet want
[113] die lesse der heiligher is een groet solaes in allen bedructhei-
[114] den ende verdrieten hier af spreect *ieronimus super epistolam*
[115] *pauli ad ephesos* Es eynich dinc dat eenen mensche in allen
[116] verdriete eenmoedich mach houden dat mein ic dat het si die
[117] heilighe scrift te studeren waer omme als die leeke lieden
[118] sculdich siin te arbeiden inden dienste gods ende te draghen
[119] dat ioc *cristi* alsoe moghen si oec. ende het en is hem niet
[120] verboden [37 r°] te ontfaen die spise. daer si mede in den

[121] K¹ arbeide werden ghesterct dat is die helighe scrift Ja sente
 [122] *augustinus* scriuende tot eenen *graue* gheheeten *bonifacius* in
 [123] eenre *epistolen* berespt die leeke lieden die die helighe scrift
 [124] niet en willen lesen maer si willen nochtan *der anderen* gauen
 [125] gods gheliic den clercken deelachtich wesen Ende spreect ut
 [126] *supra* Voert so spreect die *prophete psalmo*. 118. *Beati qui scru-*
 [127] *tantur testimonia eius in toto corde exquirunt eum. ende des*
 [128] ghelike vintmen in vele steden inden hauden^e testamente Est^f
 [129] dan den leeken lieden inden hauden testamente die helighe
 [130] scrift te lesen ende te studeren niet alleene niet verboden.
 [131] maer si siin daer toe seere gheraden ende vermaent van gode
 [132] ende vander heligher scrift. hoe vele meer sullense dan die
 [133] leeke lieden des nyewen testaments lesen ende studeren. want
 [134] gheliic dat *thomas* spreect *supra*. si siin daer toe vele meer
 [135] gheraden ende vermaent Voert naden gheboden der heiligher
 [136] kerken. so sullen die leeke lieden op *sommyghen* tiit comen
 [137] ter kerken. ende hoeren dat woert gods Maer moeten si die
 [138] helighe scrift niet weten noch^g leeren waer omme sullen siit
 [139] dan hoeren Maer moeten siit wael weten ende leeren waer
 [140] omme en moeten sise niet leeren. lesende hute enen bouken also
 [141] wale als hoerende want alsoe als dat hoeren nutte es tot der
 [142] leeringhe alsoe es oec dat sien spreect *philosophus* Ja die oghen
 [143] siin onder die *andere* sinne die ouerste ende die principaelste
 [144] sinne mede te bekenne of tot kennessen te [37 v°] comen als
 [145] *augustinus* spreect. 10. *libro confessionum* Ende een mensche
 [146] sonderlinghe die ongheleert is en mach niet vele behouden
 [147] of leeren vander heiligher scrift daer huut dat hi^h onderwilen
 [148] hoert prediken. eist dat hise oec onderwilen niet ouer en leest
 [149] Voert gheliic dat spreect *iohannes crisostomus super Mathe-*
 [150] *um in principio operis perfecti* Die heilighe scrift es den men-
 [151] sche daer omme ghegheuen want die naturlike wet inden men-
 [152] sche was verdonkert. ende en conste na der naturliker wet niet
 [153] te rechte bekennen goet ende quaet Maer als sente paulus spreect
 [154] *ad romanos* 5. doe die wet of die heilige scrift niet en was doe
 [155] en rekende men die sonde niet want die mensche van binnen
 [156] na der naturliker wet verdonkert was Ende hier omme tot
 [157] eenre hulpen ende verlichten der naturliker wet gaf god

e Boven hauden schreef de kopiist met zwarte inkt ouden

f Vóór Est werd die helighe scrift te rood doorgehaald.

g De kopiist schreef eerst ende, daarna expungeerde hij dit woord met twee zwarte puntjes, haalde het woord met rode inkt door en schreef er met zwarte inkt noch boven.

h Vóór hi werd dat met twee zwarte puntjes geëxpungeerd en met een zwart en een rood streepje doorgehaald.

[158] den menschen die heilighe scrift Maer het is openbaer dat
 [159] ghemeenlike die leeke lieden om dat si vele becommert siin
 [160] met tijtliken dinghen ende weerliker sorghen zeere van binnen
 [161] in haer redene ende inder naturliker wet werden verdonkert
 [162] vanden stoue tiitliker becommertheit ende daer omme soe be-
 [163] houuen si seer die heilighe scrift hem daer in te spieghelen Ja
 [164] gheliic dat iohannes *crisostomus* seght *supra*. soⁱ behouuen sijs
 [165] meer dan gheestelike lieden die alsoe niet becommert en siin
 [166] Voert men vint eenighe dietsche bouken ghemaec[t] van vlee-
 [167] scheliker ende naturliker minnen ende liefden. ende enighe
 [168] vander heimeliicheit der vrouwen ende eenighe inden welken
 [169] bescreuen siin werlike ende oncuusche liedekine welke bouke
 [170] den leeke lieden harde scadelic ghelesen siin want si crighen
 [171] daer af onreine ghedachten [38 r°] ende werden onsteken met
 [172] oncuuscher begheerten. ende ghetrocken tot vleescheliker min-
 [173] nen Men vint oec ander bouken inden welken ghescreuen siin
 [174] geesten ende hystorien van dinghen die ghesciet siin in den
 [175] welken onder weynigher waerheiden vele lueghenen ende val-
 [176] scheiden ghescreuen siin Ende noch ander vele dietscher boe-
 [177] ken vintmen daer menigherande ydeleiden fabulen ende on-
 [178] nutte dinghen Die *der zielen* zeer scadelic ghelesen siin in
 [179] ghescreuen siin die de leke lieden dicke met groeter scaden
 [180] lesen ende^k luttel es yeman die daer ieghen spreect of diet hem
 [181] verbiedt als oft wale gheoorlooft ware Maer lesen si die heli-
 [182] ghe^l scrift in dietsche oft ander gheestelike ganse leere. so spre-
 [183] ke[n] ende oec prediken eenighe daer ieghen. recht al oft
 [184] ongheoorlooft ware Dat wel sere vrende es te verstande Voert
 [185] die leeke mensche siin sculdich te wetene die dootsonden die
 [186] openbaer inder^m wet gods dat is in die heilighe scrift siin ghe-
 [187] set. ende die .x. gheboden ende sommige ander dinghen.
 [188] ende en moghen hem niet ontsuldighen dat si dese voerscre-
 [189] uen dinghen niet en weten als die leerers der heiligher scrift
 [190] ende oec des gheestelics rechts spreken Maer in desen dinghen
 [191] als sente paulus spreect. die niet en bekent die en sal niet bekent
 [192] werden dat is van gode Siin die leeke menschen dan alsulke
 [193] dinghen sculdich te weten waer omme en souden si dan niet
 [194] moghen lesen goede bouken [38 v°] vanden .x. gheboden ende
 [195] van anderen dinghen Die si sculdich siin te wetene O ende

i *Hs. supra so.*

k *Hs. lesen ende. luttel*

l *De kopiist schreef eerst helighen, maar haalde daarna het afkortingsstreepje met twee zwarte streepjes door.*

m *Vóór inder schreef de kopiist inden, maar expungeerde het met twee zwarte puntjes en haalde het met een zwart streepje door.*

[196] of alle leeke menschen boeken hadden in dietschen Daer si in
 [197] lesen of horen lesen mochten die dinghen die si sculdich siin
 [198] te wetenⁿ Hier toe hebben die heilighen die leeke lieden ghe-
 [199] toghen ende vermaent ende wiese daer af trect ende segt
 [200] dat si des niet en moghen doen die spreect ieghen die leere
 [201] ende woerden der heilighen. ende daer om eist valsch dat hi
 [202] leert^o Cesarius die bisscop spreect aldus in sinen vermaninghen
 [203] Laet ons van ons doen^p ydele fabulen spottelike woerden. ydele
 [204] ende oncuusche redenen. ende laet ons dan sien of ons eeni-
 [205] ghen tiit ouerloept daer wi die heilige scrift in lesen moghen.
 [206] laet ons vlien ons leckere maeltiden. die ons onderwilen belet-
 [207] ten tot aen den auont. laet ons versmaden die auontmalen die
 [208] ons onderwilen vertrecken inden sonden tot der middernacht
 [209] In welken die lichame ghecranct wert ouermits oueruloedicheit.
 [210] ende die ziele ghewont. of ghedoedt ouermits onreyne woer-
 [211] den laet ons scuwen de quade becommeninghen Die lichame
 [212] ende die ziele crancken ende soe sullen wi sien dat ons tiit
 [213] ouerloepen sal in welker^q wi denken moghen van zalicheit onser
 [214] sielen. als die nachten lanc siin. Wie es die alsoe vele slapen
 [215] mach dat hi niet iii vren lesen en mach of ander lieden hoeren
 [216] lesen Maer die ghene^r die hem piint tot der middernacht dron-
 [217] ken te drinkene alst gheseit es die en moghens niet wachten dat
 [218] si lesen³ Dit [39 r°] siin cesarius woerde

[219] K² mighe die sprake van syrien als effrem daer van staet in
 [220] den acten boecke historie tripartite dat hi sine boeke maecte in
 [221] die sprake van syrien ende vut den schijn ende licht der gheest-
 [222] liker graciën Ende al en conde hi ghene greecsche sprake.
 [223] nochtan berispede hi ende verwaen vele gheleerde menschen
 [224] in greecscher spraeken Ander leraers spreken ende maecten
 [225] hore boeke in anderen tale die ghemeenlike dat volc verstont
 [226] als bardesanes die een groot meester was ende screef sine
 [227] boeke in ghemeenre sprake. die ouer worden ghesat in greec-
 [228] ken Als staet inden vierden boec ecclesiastice historie. ende

n Hs. siinte te weten

o Tussen hi en leert werd lees met een zwart streepje doorgehaald.

p De kopiist schreef eerst doet, maar haalde daarna de t met twee zwarte streepjes door en trok een afkortingsstreepje boven oe.

q De kopiist schreef eerst welken, maar haalde het afkortingsstreepje met twee zwarte streepjes en een rode streep door en schreef daarna een r achter welke

r Tussen Maer en die ghene werd M met een zwart streepje doorgehaald.

3 Caesarius Arelatensis, *Sermones de diversis seu admonitiones, Sermo VI*; Corpus Christianorum, Series Latina, t. 103, blz. 31.

[229] van velen anderen soldmen dit vinden die daerom wolde die
 [230] hystorien der heyliger kerken ouersueken. mer het is hier ghe-
 [231] nouch. Jst dan zake dat die heylighe scrift in aldus vele spra-
 [232] ken is ghemaect ende ouersat. ende oec die heylighe leraers
 [233] hebben hoer boeke ghemaect in manigherhande sprake. wat
 [234] heeft dan duytsche sprake misdaen datmen die boeke der hey-
 [235] lighen niet moet lesen in duytsche Of wat reden ist datmen
 [236] die heylighe scrift lesen mach in [180 r° a] egipcier sprake.
 [237] of ander sprake daer sie oec dat ghemeen volc in verstaet.
 [238] Ende datmen sie niet en moet lesen in duytsche. daer en is
 [239] te male gheen reden toe Mer somighe menschen die noch
 [240] reden aen en sien noch die woerde der heylighen. mer die hoer
 [241] eyghen goetduncken volghen die pleghen dit toe segghen. ende
 [242] op goede duetsche boeke te spreken ¶ Ten lesten mael mach-
 [243] men dit aldus bewisen. Moetmen duytsche boeke niet lesen
 [244] enter dat is daer om dattet in hem seluen quaet is. duytsche
 [245] boeke te lesen. Of daer om dattet *verboden* is duytsche boeke
 [246] te lesen. Mer beyde is valsch. want duytsche boeke te lesen en
 [247] is in hem seluen niet quaet. want weert in hem seluen quaet
 [248] soe weert teghen die natuerlike ewe. Ende soe wert alle men-
 [249] schen altoes *verboden*. dat openbaer valsch is Ommer duytsche
 [250] boeke te lesen is den leecken menschen een grote reesschap
 [251] ende bequaemheyt totten guede. want hoe sie dat quaet bet
 [252] kennen. hoe siet bet vlien moghen. ende dat quaet en kunnen
 [253] sie niet bet leren bekennen dan vlijtlic die heylighe scrift te
 [254] lesen. want sunte pauwel seghet ouermids [180 v° a] die ewe
 [255] dats die heylighe scrift bekende ic die sonden Ende hier mochte-
 [256] men seer vele segghen hoe nutte ende oerberlic dattet si den
 [257] leken dat si die heylighe boecken lesen Mer die reden wil
 [258] ghebruken die siedet wal. Oec die heylighe scrifte in duytsche
 [259] te lesen en is nerghent *verboden* noch inden rechten noch
 [260] inder heyligher scrift Mer als voerscreuen is oueral ghepriset
 [261] ende ghelouet. Mer tis waer dat duytsche boecke die ongheloue
 [262] ende dwaelinghe in hem hebben dat die *verboden* sijn in eenre
 [263] bulle die die *prediker* hebben Mer goede boecken en sijn daer
 [264] noch nerghent *verboden*. mer vanden heylighen ghelouet. ende
 [265] ghepriset. Dit is vanden eersten puncte.

[266] DAt ander punct heeft twee dele die hier nae bewijst ende
 [267] verclaert werden. Dat eerste deel is. dattet int ghemeyn leken
 [268] menschen niet oerberlic of nutte en is dat si vele of ghemeen-
 [269] like studieren of lesen duytsche boecke die subtilike vertrecken
 [270] of ondersoeken hoghe materien of leringhen. dat ander deel
 [271] is Dattet den leken niet nut- [179 v° b] te en is. mer het is
 [272] weder te raden dat sie boeke studieren of lesen die in horen

[273] sin of manire *van spreken* niet eens en sijn mitten boe-
 [274] ken der heyligher kerken of der heyligher leraers ¶ Dat
 [275] eerste deel machmen aldus
 [276] bewisen. want eenen yeghe-
 [277] like mensche is nutte. ende
 [278] oerberlic dat hi studiere en-
 [279] *de* lese boeke nae sijnre ver-
 [280] standenisse. *ende* die niet
 [281] en ghaen bouen sijn begri-
 [282] pen of verstandenisse. want
 [283] die wise man seghet Din-
 [284] ghe die di te hoghe sijn en
 [285] wil niet ondersoeken. *ende*
 [286] dinghe die di te groot sijn
 [287] en wil niet onderuinden En-
 [288] *de* sunte pauwel scrijft tot
 [289] dien van roemen aldus. Jc
 [290] seg v allen die onder v sijn
 [291] en wilt niet meer smaken. dan noot is te smaken. Mer alsulc
 [292] hoghe lere daer voer of gheseghet is. is bouen verstandenisse
 [293] begripen ghemeenre leker menschen *ende* zien *ende* konnen
 [294] alsulcke scrift niet ondersoeken in anderen scriftueren. *Ende*
 [295] wat [ba]tet hem dat si vele lesen dat si niet en verstaen. want
 [296] die scrift te lesen *ende* niet te verstaen waer hem meer een
 [297] hinder [180 r° a] dan hulpe als den ioeden was die ewe die
 [298] sie vleysliken verstonde. als sunte Augustinus seghet. Ten
 [299] anderen mael machmen dit aldus proeuen. Want als die glose
 [300] seghet op sunte pauwels epistel tot den ioeden of tot hebreu-
 [301] schen. Ghelijcker wijs datmen den kinderen gheeft melc te eten
 [302] of te drinken dat goet te verduwen is. mer men gheuet hem
 [303] gheyn vleysch of vische of ander spise die hert te verduwen is
 [304] Aldus en sal men oec den ghenen die cleyn sijn in verstande-
 [305] nissen. *ende* niet gheoeffent inder heyligher scrift niet gheuen
 [306] hoghe *ende* subtijl leringhe want sijs niet konnen verduwen.
 [307] Mer alsulke hoghe leer salmen gheuen *ende* voerleggen dien
 [308] ghenen die gheoeffent sijn inder heiligher scrift. *ende* ghe-
 [309] oeffende sinnen hebben ouermits die ghewoente die heylighe
 [310] scrift te lesen Als sunte pauwel leert totten hebreuschen inden
 [311] vijfden capitel. *ende* die leraers daer op Mer leke mensche
 [312] *int* ghemeen en sijn niet gheoeffent inder heyligher scrift.
 [313] noch en konnen niet ondersceyden tuschen goede *ende* quade
 [314] lere [180 r° b] of tuschen waer *ende* valsc leer Mer alse
 [315] kinder niet en weten of en konnen ondersceyden wat spisen
 [316] hem goet of wat quaet is. mer als sie quade spise eten. soe

[276] **B**² ¶ Eene yegheliken mensche
[277] es nutte *ende* orbuerlic dat hi stu-
[278] dere *ende* lese bouke na siinre
[279] *verstannissen ende* die niet en
[280] gaen bouen siin begripen Aldus
[281] sprect die wise man Dinghen die
[282] di te hoeghe siin en wille niet
[283] *ondersouken Ende paulus ad ro-*
[284] *manos* Ic segghe v *allen* en wilt
[285] niet meer smaken dan noet es
[286] maer siit sober inden smakene

[317] varen si daer quaelic van Aldus en konnen oec dese leke men-
 [318] schen of ongheleerde menschen niet ondersceyde of weten van
 [319] deser hogher leer. wat waer of valsch is. mer sie niemen dicke
 [320] valsch leer daer vut in dien dat sijs niet en verstaen te rechte.
 [321] mer trecken daer vut enen ander valschen sin. Ten den derden
 [322] mael bewiset ons ghesont maker datmen hoghe leer den ghe-
 [323] meenen volke niet en sal voerlegghen. mer apenbaerre ende
 [324] ghemene. want als in sunte iohans ewangeli staet inden sesten
 [325] capitel doe *cristus* ghesadet hadde vijf dusent volcs van. v.
 [326] broeden *ende .ij.* vischen doe hiete hi sinen apostelen of dis-
 [327] pulen dat si solden verghaderen die stucke die daer ouer waren
 [328] ghebleuen bi welken stucken dat volc niet eten en mochten
 [329] Men verstaet als sunte *augustinus* seghet. Somighe heymelike
 [330] of diepe verstandenisse der hei- [180 v° a] ligher scrift. welc
 [331] dat ghemeen volc niet en mochte verstaen of begripen Ende de-
 [332] se stucke die dat volc niet en mochten eten Gheboet *cristus* si-
 [333] nen apostelen dat sise solden verghaderen, want dat ghemeen
 [334] niet en mach verstaen dat salmen den ghenen beuelen die daer
 [335] bequaem toe sijn. *ende* ander menschen moghen leren als die
 [336] apostele waren. Hierom en sullen hem leken menschen die
 [337] noch cleyn sijn in verstandenisse niet onderwinden vanden
 [338] heymeliken *ende* hoghen verstandenissen die allene groten lu-
 [339] de toe horen Ende hier van seghet sunte Johannes gulden-
 [340] mont. op sunte matheus ewangeli op .xxi. capitel Ghelijker
 [341] wijs als *wanneer men enen* kinde geeft ene stucke broedes.
 [342] wantet cleen *ende* enghe kennebacken heeft soe wort dat kint
 [343] eer daer van gheworghet of ghedodet dan gheuoedet. Also
 [344] ist datmen enen mensche die noch onvolcomen is. inden ghe-
 [345] loue *ende* cleyn van verstandenisse voer leecht grote of hoghe
 [346] dinghe heymelike der wijsheit. want hi cleyn verstandenisse
 [347] heeft *ende* cleyn gheloeue. soe wort hi meer ghescandaliziert
 [348] of vererghert [180 v° b] dan ghebetert of ghesticht Ende dit
 [349] heeft oec *cristus* gheleert *ende* bewesen. in dien dat hi apos-
 [350] tolen leerde opten berch als matheus zeghet Mer doe hi dat
 [351] ghemeen volc leren wolde. genc hi weder in die dale als lucas
 [352] seghet te beteyken datmen den ghemeenen *ende* ongheleerden
 [353] voer solde segghen simpel *ende* openbaer leere Mer groten
 [354] menschen van groten verstandenisse mochtmen hoghe dinghe
 [355] leren Ende dit is dat ysydorus spreekt Ghemeene dinghe saltu
 [356] altemale leren. mer heymelic dinghe saltu luttel mensschen
 [357] leren Openbaer dinghe saltu allen mensschen leren. doncker
 [358] dinghe saltu luttel luden vertellen Aldus soe salmen leken en-
 [359] de ongheleerden mensschen alleen voerlegghen *ende* leren van
 [360] openbaren dinghen. *ende* gheen hoghe dinghe Mer vele meer

[361] sullen duytsche boeken die ghemeenlike sijn voer den leken
 [362] lude wesen *van* slechten. *ende* niet *van* hoghen of subtijlen
 [363] materien. want si solden eer begripen dat hem leerden ander
 [364] gheleerde mensschen *dan* dat sie lesen vut den boeken Ende
 [365] dit ist dat *sunte Augustinus* scrijft totten bruederen [181 r° a]
 [366] inder woestinen die ghemeenlike waren leken *ende* onghe-
 [367] leerde menschen *ende* seghet aldus. Lieue broeders. het is
 [368] ghescreuen dat wi niet en sullen spreken hoghe dinghen *ende*
 [369] glorieren alse wise mensschen nae der werrelt. want die *pro-*
 [370] [p]heet seghet En wilt niet spreken hoghe dinghen *Ende* dit
 [371] woert wort sonderlinghe tot v ghesproken die groue menssche
 [372] sijnt. *ende* woent inder woestinen. al en sulwy daer niet an
 [373] twiuelen ghi en sijnt borghers der heylighen *ende* huysgenoe-
 [374] ten gods Hier om en wilt niet vele spreken van hoghe dinghen.
 [375] Daer niet of gheorloft en is vele te spreken. want sijn dese
 [376] hoghe dinghe daert niet of gheorloft en is vele te spreken
 [377] anders dan aelmachticheit godes. dat die zoen ewich is mitten
 [378] vader. van groetheyt des heylighe gheestes⁴. Dit verclaert *sun-*
 [379] te *augustinus* bet inden woerden die daer nae volghen daer
 [380] hi leert. wat sie dan sullen leren of zoeken inden scriften sullen
 [381] si dese hoghe dinghe voerscreuen niet zoeken op dat niemant
 [382] en denke dat *sunte Augustijn* wolde dat sie die heylighe
 [383] scrift [181 r° b]niet en lesen. *Ende* daerom seghet hi daer nae
 [384] aldus. broeder ic en segghe niet dat ghi te mael niet en sult
 [385] sueken. dat is inder heyligher scrift. mer ghi die daer grof sijt
 [386] en sult niet vele questien of vraeghen maken vander godheit
 [387] Mer sueket ghi die daer gheestelic sijt. hoe ghi ghebode godes
 [388] holden moghet. hoe ghi den duuel inder wuestinen *verwinnen*
 [389] moghet. hoe ghi penitencie an moghet nemen. als *cristus*
 [390] gheleerd heeft. *Want* aldusdaen dinghe sal een knecht godes
 [391] altoes lesen *ende verullen* *Ende* hier nae seghet voert *sunte*
 [392] *augustinus*. Ey mijn lieue broeders. en wilt niet meer ondervin-
 [393] den dan v noot is tot uwer salicheit En wilt niet meer *verstaen*
 [394] dan v noet is te verstaen. wat is noet te verstaen. *dan* dat god
 [395] driuoldich. *ende* eenvoldich is. wat is v anders noet. *dan* ghi
 [396] vlien vanden quaeden. *ende* doen dat gode. wat is v anders
 [397] noet *dan* ghi kennen goed *ende* quaet. tguede op dat ghijt
 [398] moghet nemen Dat quade op dat ghijt moghen vlien *Ende*
 [399] daer om en ist niet quaet te bekennen. want kenstu dat quade
 [400] niet. hoe [181 v° a] salstuet vlien. want die *sunde* heb ic

4 Augustinus, *Sermones ad fratres in eremo commorantes, Sermo XV*; Migne, P.L., t. 40, kol. 1259-1260.

[401] bekant doer die ewe spreect *sunte* pauwel⁵ Dit sijn *sunte* au-
 [402] gustinus woerde vut *welken* men claerlike sien mach dattet
 [403] niet oerberlic en is dat hem leke *ende* simpele *menschen* vele
 [404] gheuen te studieren boeke *van* hoghen *ende* *van* *subtilen* mate-
 [405] rien. mer dattet nutte. *ende* oerberlic si. dat si lesen *ende* dic
 [406] studieren goede boeke *van* slechter materien. hoe si die ghe-
 [407] bode godes sullen holden. hoe si den duuel moghen weder-
 [408] staen *ende* der ghelijc

[409] MEr hier mochte yement
 [410] twiuelen *ende* vraeghen hoe
 [411] datmen bekennen sal dese
 [412] hoghe boeke die leke men-
 [413] schen niet en sullen studie-
 [414] ren. want het schijnt onre-
 [415] delijc te wesen dat sie ghee-
 [416] ne boeke en solden studie-
 [417] ren of lesen die *van* hoghen
 [418] materien *leren* of tracteren.
 [419] want als voergheseit is. soe
 [420] meent Augustinus dattet le-
 [421] ken *menschen* noot si te we-
 [422] ten *ende* te sueken dat god
 [423] driuoldich si *ende* eenvol-
 [424] dich. mer dit is een hoghe
 [425] materie. *ende* die hoechste
 [426] daermen *van* leeren mach.
 [427] [181 v° b] Oec seghet *sun-*
 [428] te *augustinus* dat si sueken
 [429] sullen inder heiligher scrift
 [430] dat *hem* noet is te weten tot
 [431] hoerre salicheit Mer als *sun-*
 [432] te *thomaes* *ende* die ander
 [433] leraers segghen. soe ist den
 [434] leken *menschchen* noet te we-
 [435] ten tot hoerre salicheit. en-
 [436] *de* bi sonderlinghe te weten
 [437] *ende* te ghelouen die artike-
 [438] len des gheloues beyde *van-*
 [439] der *menscheit* *ende* vander
 [440] godlicheit *cristi* inden ghe-
 [441] loue der apostelen staen Als

[410] B³ ¶ Die leeke *menschen* en sul-

5 Augustinus, *Sermones ad fratres in eremo commorantes*, *Sermo XV*; Migne, P.L., t. 40, kol. 1261.

[411] *len* negheene dietsche bouke heb-
[412] *ben* die leeren of *tracteren* van
[413] *hoegher materien* Het sciin[t]
[414] nochtan onredelic wesen dat
[415] die leeke lieden niet en moghen
[416] *dusghedanighe bouken* lesen
[417] *Want* sente *augustinus* sprect
[418] dat die leeke lieden sullen sou-
[419] *ken* inder heiligher scrift *din-*
[420] *ghen* die *hem* noet gheweten siin
[421] tot harer salicheit Maer als tho-
[422] *mas* sprect *ende* die *andere* lee-
[423] *rers.* so es den leeken men-
[424] *schen* tot harer salicheit noet dat
[425] si *weten* *ende* dat si gheloeuen
[426] die *articulen* des gheloefs beide
[427] *vander* menscheit *ende* *vander*
[428] *gotheit cristi.* *ende* dat god es
[429] *eenvuldich* *ende* *drievuldich* en-
[430] *de* hier siin nochtan *zeere* hoe-
[431] *ghe materien* onder Oec vintmen
[432] dietsche bouken inden welke
[433] *ghescreuen* es vele goets dincs
[434] *vanden sacramenten* der heili-
[435] *gher kerken* die den leeken men-
[436] *schen* *zeere* nutte siin *ende* noch-
[437] *tan* vintmen daer in hoeghe ma-
[438] *terien*

[442] K² dat *cristus* menssche is ghewoerden. ghestoruen *ende* op ver-
 [443] resen. ende dier ghelijke. diemen ghemeenlike pleghet den
 [444] volke voer te segghen inder kerken *ende* hier sijn nochtan
 [445] sere hoghe materie onder *Ende* des ghelijckes mocht men hier
 [446] vraeghen van velen anderen boeken als vanden boeken die
 [447] leren in duytsche vanden sacramente der heyligher kerken
 [448] vanden lichaem onses lieuen heren. vander bijcht ende der
 [449] ghelijc. want men vele duytsche boeke vint die hier van
 [450] spreken *ende* den leken seer nutte sijn. *ende* nochtan sijn dit
 [451] hoghe materien Op datmen hier te meerre onder- [182 r° a]
 [452] scheid van moghe hebben.
 [453] *ende* te bet moghe ver-
 [454] staen. wat duytsche boeke
 [455] hoghe ende subtijl sijn.
 [456] *ende* diemen daerom vlien
 [457] sal Soe is hier te mer-
 [458] ken Alsoe als sunte au-
 [459] gustinus te verstaen gheeft.
 [460] op sunte matheus ewan-
 [461] geli. int xvj. capitel. en-
 [462] *de* die glose. segghen op
 [463] sunte pauwels epistel totten
 [464] hebreusschen of den ioden.
 [465] dat leke of ongheleerde
 [466] mensschen in tween mani-
 [467] ren moghen werden ghe-
 [468] leert van enigher hogher
 [469] materien der heyligher
 [470] scrift. Het si vanden ande-
 [471] ren mensschen die sie lee-
 [472] ren. of tsi vut duytschen
 [473] boeken daer si vut lesen
 [474] Ten eersten als si gheleert
 [475] werden hoe si ghelouen sul-
 [476] len in dien dinghen. niet
 [477] hoesi die materien onder-
 [478] vinden sullen of na reden
 [479] te verstaen. mer simpelike.
 [480] hoe si daer in sullen ghelo-
 [481] uen. nae der heyligher ker-
 [482] ken. In *deser* manire sijn so-
 [483] mighe duytsche boeke. die
 [484] simpeliken leren *ende* seg-
 [485] gen die articulen onses ghe-

[458] B⁴ Op datmen hier af te meer-
[459] der ondersceet hebben mach Soe
[460] salmen weten gheliic dat augus-
[461] tinus spreect super Matheum
[462] *capittel 16 Et glosa ad hebreos*
[463] dat leeke menschen in tveen
[464] manieren moghen werden ghe-
[465] leert van eenigher hoegher ma-
[466] terien der heyligher scrift het si
[467] van anderen menschen diese lee-
[468] ren of het si huut dietschen bou-
[469] ken [39 v°] daer si in lesen Ten
[470] eersten alsi gheleert werden
[471] hoe si gheloeuen sullen in dien
[472] dinghen ende in dien niet hoe si
[473] die materien met redenen onder-
[474] uinden sullen mer simpelliken
[475] hoe si daer in sullen gheloeuen
[476] na der heyligher kerken In deser
[477] manieren leeren eenighe diet-
[478] sche bouken die articulen ons
[479] gheloefs simpelec sonder argu-
[480] menten ende diep ondersoeken.
[481] Dat is hoe die heylighe kerke
[482] gheloeft vander menscheit *cristi*.
[483] hoe hi om onsen wille mensche
[484] es worden ghestoruen ende hoe
[485] hi op verrees des derden daghes

[486] K² loeuen Hoe die heylighe ker-
 [487] ke gheloeft vander mens-
 [488] scheyt *cristi* Als dat hi om
 [489] onse wille menssche is ghe-
 [490] woerden *Ende* heeft den
 [491] doot gheleden *ende* is des
 [492] dorden daghes op verresen.
 [493] *ende* dier ghelijc. *Ende* [182
 [494] r^o b] oec vander godheit
 [495] sijn drie *personen* *ende* een
 [496] wesen. *ende* ander articulen
 [497] diemen ghemeenlike den
 [498] volc inder kerken voerse-
 [499] ghet *Ende* dese boeken die
 [500] aldus *leren* *ende* spreken
 [501] Al sijn si van hoghen ma-
 [502] terien. des sie simpeliken
 [503] sonder vele vraeghinghe of
 [504] reden *ende* argumenten. en-
 [505] *de* sonder veel *verclaerin-*
 [506] *ghen* *leren* *ende* vertrecken
 [507] die artikel diemen ghemeen-
 [508] like inder heyligher kerken
 [509] den volc voerseit. *ende* en
 [510] segghen gheen sonderlinghe
 [511] of vreemde dinghe. soe
 [512] machmen sie den leken of
 [513] ongheleerde wale lesen of
 [514] alsulke leringhe machmen
 [515] den ongheleerden wael le-
 [516] ren. *ende* voersetten. *ende*
 [517] dit en heyten niet hoghe
 [518] boeke of subtijl. *ende* des
 [519] ghelijkes schijnt oec vanden
 [520] duytschen boeken die sim-
 [521] peliken *leren* sonder veel
 [522] question. of vraeginghe Of disputieren vanden sacramente der
 [523] heyligher kerken alse die *leren* hoe wi die heylighe sacramen-
 [524] ten in eeren *ende* in werdicheit sullen hebben *ende* dat god
 [525] grote gracie werct onsienlic inden sacramenten dat wi sonder
 [526] doepsel niet behouden en moghen bliuen *Datmen* des iaers
 [527] eens moet [182 v° a] biechten *ende* dat die biecht sonder
 [528] rouwe niet en mach den mensschen ghesont maken. *ende* deser
 [529] ghelijc. des daer gheen vreemde *ende* sonderlinghe din-

[486] *ende dier gheliken Ende oec*
[487] *vander godheit hoe wi ghelouen*
[488] *sullen dat inder godheit siin drie*
[489] *persoene ende een wesen Ende*
[490] *des ghelike van den anderen ar-*
[491] *ticulen Ende dese bouken die al-*
[492] *dus leeren al siin si van hoegher*
[493] *materien. moghen die leeke lie-*
[494] *den wel lesen ende leeren ende*
[495] *dit en heeten niet hoeghe boe-*
[496] *ken of subtile Ende alsoe so siin*
[497] *seer orboerlic den leeken men-*
[498] *schen ende niet verboden al siin*
[499] *si nochtan van hoegher materi-*
[500] *en/ dietsche bouken die simpelic*
[501] *ende sonder argumenten ende*
[502] *diep ondersoeken leeren vanden*
[503] *sacramenten der heiligher ker-*
[504] *ken Dat is hoe wi die sacramen-*
[505] *ten in eeren ende in werdichei-*
[506] *den sullen hebben. ende dat god*
[507] *groete gracie werct onsienlic in-*
[508] *den sacramenten. ende dat wi*
[509] *sonder doepsel niet behouden*
[510] *moghen wesen. ende datmen des*
[511] *iaers eens moet biechten. ende*
[512] *deser geliic Ende alsoe van allen*
[513] *dietschen bouken salmen ver-*
[514] *staen die simpelec leeren din-*
[515] *ghen die den leeken lieden oer-*
[516] *boerlec siin*

[530] K² ghe of leringhe in en sijn. dese boeke sijn oerberlic
 [531] den leken *ende* niet verboden ¶ Ten anderen mael mach-
 [532] *men* simpele *ende* onghe-
 [533] leerde *mensschen* *leren van*
 [534] hoghen materien niet alle-
 [535] ne hoe si ghelouen sul-
 [536] len. mer oec hoe si die
 [537] materien weten of begron-
 [538] den moghen mit reden En-
 [539] *de* in deser manier en sal-
 [540] men leken *mensschen* niet
 [541] *leren van* hoghen materien
 [542] mer allene die ghene die
 [543] inder heyligher scrift ghe-
 [544] oeffent sijn. want onghe-
 [545] leerde lude daer in val-
 [546] len mochten *ende* dwaelen
 [547] In deser manier ist te *ver-*
 [548] *staen* dat die leke die ghene
 [549] boeke en sullen hebben. *van*
 [550] hogher materien. als boeke
 [551] die *leren vanden* heylighen
 [552] sacramenten *ende* niet alle-
 [553] ne en segghen Hoe wi ghe-
 [554] loeuen sullen dat god daer
 [555] doer werct onsienlic sijn
 [556] gracie. mer oec disputieren
 [557] in wat manieren dat ghe-
 [558] schiet *ende* daer reden *ende*
 [559] argumenten of maken Of
 [560] ander boeke die questien en-
 [561] *de* disputieringhe hoelden
 [562] *ende* [182 v° b] *leren of*
 [563] die vreemde dinghe die niet
 [564] ghemeen en sijn subtijliken
 [565] *leren.* of die vele wanin-
 [566] ghen. of opinien setten son-
 [567] derlinghe die teghen mal-
 [568] canderen sijn. dese boeke en
 [569] sijn den leke niet nutte.
 [570] *want* dit is groeter lude en-
 [571] *de* gheleerder spise. *ende*
 [572] niet cleyne lude. of onghe-
 [573] leerder *Ende* dit dat hier

[535] B⁵ Ten anderen male moghen
[536] die leeke lieden gheleert wer-
[537] den van hoghen materien niet
[538] alleene hoe si gheloeuen sullen
[539] maer oec hoe si die materien on-
[540] dervinden ondersouken ende
[541] doergronderen met [40 r°] de re-
[542] denen Ende in deser manieren en
[543] salmen leeke menschen niet lee-
[544] ren van hoeghen materien maer
[545] allene die ghene die inder heili-
[546] gher scrift gheoefent siin Ende
[547] in deser manieren Ende sullen die
[548] leeke gheen bouken hebben van
[549] hoegher materien Als bouke die
[550] vanden sacramento des autuers
[551] prouuen ende ondersoeken met
[552] redenen ende argumenten hoe
[553] dat siin mach Dat daer es god
[554] ende mensche ende alsoe salmen
[555] verstaen van allen anderen ma-
[556] terien die hoeghe ende subtiil
[557] siin te verstande. ende niet alte
[558] hans als si met den oeghen ghe-
[559] lesen werden vander verstandis-
[560] sen der leeker menschen begre-
[561] pen en werden / maer behoeuen
[562] zeer vele ondersoucs der rede-
[563] nen ende verstandnessen Dit is
[564] groeter ende gheleerder lieden
[565] spise niet leeker die simpel siin
[566] ende cleene inden verstande Maer
[567] nochtan gheliic dat sente augus-
[568] tinus spreect so machmen beide
[569] die volcomen ende die onvolco-
[570] men siin leeren van eenre mate-
[571] rien want dat die cleene ende
[572] onvolcomene inden verstande be-
[573] griipt alleene na den gheloeue

[574] K² voergheseit is dat schijnt te
 [575] *wesen sunte Augustinus me-*
 [576] *ninghe op sunte Johans e-*
 [577] *wangelie. daer hi verclaert.*
 [578] *hoe datmen volcomenen*
 [579] *mensschen. ende den ghe-*
 [580] *nen die onvolcomen sijn van verstandenissen gheen noot is te*
 [581] *leren elc in sonderlinghen materien Alsoe dat men somighe*
 [582] *hoghe materien hebbe daermen grote ende verstandel mens-*
 [583] *schen in lere. die men den onuerstandelen niet en sal openba-*
 [584] *ren. mer als hi verclaert ende bewiset. Soe machmen beyde den*
 [585] *volcomenen ende onvolcomenen leren van eenre materien.*
 [586] *want dat die cleyn ende onverstanden begrijpt allene nae den*
 [587] *gheloeue ende niet verstaet bi reden. dat begrijpt die volco-*
 [588] *men ende verstaet nae reden Ende daerom als sunte Augustinus*
 [589] *seghet. soe heet die Apostel te wesen sterke spise. daermen*
 [590] *niet allene [183 r° a] van desen hoghen materien gheloeue*
 [591] *en heeft. mer oec seker bekennisse*

[574] B⁵ *ende niet na redene Dat begrijpt*
 [575] *die volcomene oec na met rede-*
 [576] *ne niet alleene naden gheloeue*

[592] B⁶ *Die bouke die zeer vele ondersoucs der verstannissen be-*
 [593] *houuen ende een spise siin der groeter ende der gheleerder.*
 [594] *ende niet der leeker die simpel ende cleene siin inden ver-*
 [595] *stane. siin inden hauden testamente die bouke der propheten.*
 [596] *als ysayas ezeziel ieremias ende dier ghelike ende inden nyeu-*
 [597] *wen testamente epistole pauli ende apocalipsis ende dier ghe-*
 [598] *like Ende oec somighe bouke der heiligher leerers Als augus-*
 [599] *tinus super genesim de trinitate de ciuitate dei contra faustum*
 [600] *ende dier ghelike bouke soe wiese heeft ghemaect Ende noch-*
 [601] *tan so en es gheen van allen den voerseiden [40 v°] bouken.*
 [602] *men souder wale in vinden materien nv hier een luttel nv daer*
 [603] *een luttel. die de leeke ende simpele lesende oft hoerende*
 [604] *in dietsche alte^r hant verstaen ende begripen souden Aldus*
 [605] *dan es hier gheseit welc die bouke siin. die van hoegher mate-*
 [606] *rien spreken ende die men den leeken niet voeren legghen en*
 [607] *sal Ende oec es hier gheseit in wat manieren dat si moghen*
 [608] *bouken hebben die van hoegher*
 [609] *materien spreken ende die hem*
 [610] *seer nutte ende oerboeric ghele-*
 [611] *sen siin ¶ Zeer is te scuwen son-*
 [612] *derlicheit in spreken die goeden*

[613] menschen onghewoenlic es ende
[614] die men inden bouken der heli-
[615] ghen niet en vint

[608] **K**³ TEn anderen mael en ist
[609] den leken mensschen niet
[610] openbaerlic noch te raden.
[611] mer ommer weder te spre-
[612] ken. ende teghen te raden
[613] dat sie lesen die duytsche
[614] boeke. die een sonderlinghe
[615] manier hebben van spreken

[616] anders *dan* die boeke der
 [617] heyligher kerken *ende* sijn
 [618] curioeslijc *ende* wonderlijc ghemaect. mit selsenen woerden
 [619] Alsoe dat sie niet allene ongheleerde mensschen niet en kon-
 [620] nen *verstaen*. mer oec grote gheleerde lude en *verstaen* sie
 [621] niet. om hoer selsen *ende* vreemde manier van spreken *ende*
 [622] wonderlike *ende* curiose woerde. *ende* men wil segghen dat
 [623] meyster egghaert aldusdanighe boeke ghemaect heeft die ghe-
 [624] noemt sijn egghaerts *sermoen* Ende somighe van desen boeken
 [625] leren van onghesceydenen leuen. somighe van puere aermoyde.
 [626] *ende* van broot te bidden *ende* niet te arbeyden mit den han-
 [627] den. somighe van vrieheyte des gheestes sonder enighe onder-
 [628] danicheit *ende* deser ghelijken. *ende* spreken hoghe dinghe
 [629] [183 r° b] anders dan der heylighen ghewoente is. Ende dese
 [630] boeke sijn den leken *ende* ongheleerde mensschen zeer anxt-
 [631] lijc. *ende* veruaelijc om vele reden Ten eersten want dese
 [632] voorseyde boeke in hem hebben vele dwaelinghen *ende* oec
 [633] ongheloeue sonderlinghe nae dat die woerde luden. Mer want
 [634] die ongheleerde mensschen niet en konnen ondersceyden wat
 [635] valsch of waer is. mer alsoe al dinc nemen. *ende* ontfaen als
 [636] die boeke holden. soe onfaen si dicke dwaelinghe *ende* valsch
 [637] dinghe mitter waerheit. recht als venijnt mit honich besmeert.
 [638] want dit is den ongheloeuighen proeper *ende* eyghen. dat sie
 [639] mitter waerheit dwaelinghen *ende* ongheloeue pleghen te men-
 [640] ghen. Die ander reden waerom simpel mensschen dese boeken
 [641] sullen vlien is dit. want al weert al waer dat dese boeke leren so
 [642] en sijn nochtan die materien daer si of leren *ende* spreken niet
 [643] nutte voer ongheleerde mensschen in sulken materien lichteli-
 [644] ken moghen dwaelen. want dese boeke leren van sonderlinghen
 [645] materien. die niet ghemeen en sijn als waer des menssche vol-
 [646] comenheit in staet. *ende* dier ghelijc als voerscreuen is. *ende*
 [647] alsulke vreemde *ende* hoghe dinghe en sijn [183 v° a] niet voer
 [648] ongheleerde mensschen ¶ Ten derden mael. al weren dese boe-
 [649] ke wal alwaer *ende* van ghemeenem materien. nochtan solden
 [650] sie ongheleerde menschen scuwen *ende* vlien. Om hoer selsene
 [651] *ende* curiose manier van sprekenen. *ende* om die nieheit der
 [652] woerden Ende want si in woerden *ende* in manier van spreken
 [653] sijn onghelijc den boeken der heyligher leraers die die heylighe
 [654] kerke ghemeenlike aen neemt *ende* loeft Ende dit leert ons sun-
 [655] te pauwel beyde in sijnre epistel tot thymotheum. *ende* tot ti-
 [656] tum daer hi seghet. dat wy vlien sullen *ende* scuwen bose nye-
 [657] heyden of selsenheyden der woerde. bose *ende* quade nieheyde
 [658] als *sunte* augustinus seit is die niet en is nae der ghemeenre
 [659] leere der heyligher kerken mer bedect onder selsenheit *ende*

[660] vreemicheit selsenre *ende* donckerre woerden. Aldus sijn dese
 [661] voerseide boeke ghemaect onder selsenen woerden. dat sie oec
 [662] die ghene niet en konnen verstaen die inden heylighen scriften
 [663] *ende* boeken langhe hem hebben gheoeffent ¶ Ten vierden mael
 [664] en ist den leken *ende* ongheleerden mensschen niet nutte alsul-
 [665] ke boeken te studieren want in [183 v° b] dien dat sie daer in
 [666] leren vreemde *ende* selsene dinghe daer nochtan gheen macht
 [667] of gheen orbaer in ghelegen is. laten si hem *duncken* of si groot
 [668] *ende* wijs waren *ende* woerden op gheblasen in houerdien. *ende*
 [669] daerom seghet sunte pauwel dat si hem belouen *ende* toe scriuen
 [670] enen valschen naem der *const.* want si meenen dat si vele *con-*
 [671] *nen.* *ende* belouen datsi ander mensschen willen leren die waer-
 [672] heit *ende* groot dinghe Recht of die waerheit *verholen* waer
 [673] onder selsenheit der vreemder woerden *Ende* dit sijnt die seg-
 [674] ghen als in iob staet ghescreuen Toe mj is een *verholen* of be-
 [675] huedet woort ghesproken *Ende* dat salomon spreect in figure
 [676] *ende* *persoen* der ongheloeuigher dat sie sculende watere *ende*
 [677] dat verhude broet sijn suetest. want als sunte gregorius zeghet
 [678] Die ongheloeuighe mensschen vlyen altoes ghemeen leer. *ende*
 [679] pinen hem te vinden nye dinghe op dat si daer of mogen glo-
 [680] rieren *ende* ongheleerde *ende* onuerstanden mensschen ¶ Ten
 [681] vijften male salmen niet allene dese boeken vlyen

[682] **B**⁷ ¶ Hoe eens menschen gheest hoegher wert *ende* wasset in
 [683] dueghden *ende* gheesteliken leuene. hoe die heilige scrift hoe-
 [684] gher met hem clemt. *ende* hise hoechliker claerliker *ende*
 [685] ghewarichliker *verstaet* / Hier om spreect *bernaerdus* tot den
 [686] broederen *vanden berghe* gods dat die heilige scrift wil *ver-*
 [687] *staen werden* met alsulken gheeste als si ghemaect is *Nem-*
 [688] *mermeer* seghet hi en salstu *sente* pauwels^s scrift *verstaen*
 [689] noch des *propheten* dauids. diin gheest en *werde* gheliic den
 [690] gheeste. daer si haer scrift met hebben ghemaect⁶ *hec* *bernaer-*
 [691] *dus* hier *omme* so gheschiedet dicke dat een mensche die hem
 [692] langhe *in* dueghden heeft gheoeffent *ende* al met *staden* *ende*
 [693] gheorderder *erensticheit* es op gheclommen tot den *dughden*
 [694] bat *ende* *clarder* *ende* hoegher *verstaet* die *materie* die *trac-*
 [695] *teert vanden* duegden daer hi eenpaerlic met om gaet / dan een
 [696] mensche die na der werelt leeft. *ende* daer niet af en gheuoelt
 [697] *Ende* dit machmen sien in den *helighen vaders* van egipten

s *De kopiist schreef eerst paull, maar haalde ll met twee zwarte streepjes door en schreef daarna wels*

6 Guillelmus Sancti Theodorici (Willem van S. Thierry), *Epistola seu tractatus ad fratres de Monti Dei*, I, 10; Migne, P.L., t. 184, kol. 327.

[698] der *welker* dat meeste deel was ongheleert *ende* nochtan hoe-
 [699] *gher* *ende* *scoender* hebben ghesproken vanden dueghden en-
 [700] *de* gheleert hoeⁱ *men* tot [41 r°] den dogheden mach comen
 [701] *dan* eenighe *werlike* meesters Aldus so siin volcomen inder
 [702] *verstannissen* die gheue die langhe *hem* hebben gheoefent^v in
 [703] gheesteliken leuene. oec hoe wale si gheleert siin Hier omme
 [704] en sullen *hem* gheleerde menschen niet toernen. of daer ieghen
 [705] spreken. dat somighe deuote menschen die hem in duegheli-
 [706] *ken werken*^w oefenen someghe dietsche bouken hebben sonder-
 [707] linghe die van dugheliker oefeninghen leren. al eist dat dese
 [708] bouken gheleerden menschen die ongheoefe[n]t siin / hoeghe
 [709] dinken wesen *ende* sise niet wale en^x *connen* verstaen Twerande
 [710] bouken siin die deuoten ongheleerden menschen niet en siin te
 [711] *verbiedene*. al scinen si ongheoefenden gheleerden menschen
 [712] hoeghe wesen Ten heersten alle boeken *der* heilighen die
 [713] eenen gheesteliken mensche leeren siin leuen ordinieren in
 [714] werckeliker dueghsaemliker oefeninghen als hoe hi *hem* sal
 [715] hebben in *sinen* etene^y. *ende* hoe vele hi eten sal. *ende* slapen
 [716] *ende* arbeiden wat tide hi *beden* sal hoe hi *beden* sal hoe hi
 [717] studeren sal hoe hi *hem* hebben sal als hi arbeit *van* buten.
 [718] *ende* deser gheliker voert alle bouke die *hem* leeren bekennen
 [719] hoe hi *wederstaen* mach die becoringhe des duuels siins
 [720] vleeschs *ende* werelt *Jtem* alle bouke die leeren hoe een men-
 [721] sche *in* *hem* *verwinnen* mach die quade begheerten *ende* pas-
 [722] sien. hoe hi die begheerte siinre zielen *weder* reformeren sal
 [723] *Jtem* bouke die vanden dueghden *ende* oec vanden sonden lee-
 [724] ren met wat trappen men opclemt tot den dueghden *ende* deser
 [725] ghelike Ten anderen male^z alle bouke die leeren hoe *hem* een
 [726] mensche sal oefenen *van* binnen *ende* hoe hi comen mach tot
 [727] *innicheiden* *ende* deuocien *ende* wat rechte [41 v°] *innicheit*
 [728] *ende* deuocie is *Jtem* bouken die leeren hoe *hem* een mensche
 [729] oefenen sal *ende* dinken op die doet *ende* *passi cristi* Ende oec
 [730] op al siin heilich leuen *Jtem* hoe een mensche comen sal tot
 [731] berouwenisse siinre sonden *ende* wassen *ende* toenemen inder
 [732] minnen gods *ende* vele deser gheliken. aldus ghedaen bouken
 [733] en siin leeken menschen niet te wederradene

t *Hs.* hoen

v *Tussen* hebben en gheoefent is ghoe met drie zwarte puntjes geëxpungeerd.

w *De kopiist schreef eerst werd, maar haalde d met twee zwarte sstreepjes door en schreef daarna ken*

x *De kopiist schreef eerst ende, maar haalde daarna het afkortingsstreepje met twee zwarte streepjes door.*

y *De kopiist schreef eerst etenen, maar haalde daarna het afkortingsstreepje met drie zwarte streepjes door.*

z *De kopiist schreef eerst make, maar haalde daarna ke met twee zwarte streepjes door, expungeerde die twee letters met twee zwarte puntjes en schreef er le achter.*

[734] **K**⁴ of hoe hi sal sijn begheerte maken *ende* formieren nae
 [735] dien dat hi bedet alse hi die woerde niet en verstaet die hi
 [736] leset of bedet *Ende* hierom ist dat *sunte* pauwel tot dien van
 [737] corinthen scrijft *ende* bewiset dattet *beter* is dat een *menssche*
 [738] *verstae* den sin daer of dat hi bedet dan hi allene die woerde
 [739] *verstonde* *ende* seghet aldus. Als ic mitter tonghe bede spreck
 [740] hi. Soe is mijn herte sonder vrucht dat is te *verstane* Als ic
 [741] alsoe bede dat ic allene die woerde *verstae* ic bidde soe is mijn
 [742] herte of mijn *verstandnisse* sonder vrucht Mer vele meer is
 [743] der *leker* *mensschen* *herte* *sonder* vrucht als si hoer ghebet
 [744] spreken in latijne. *ende* niet en *verstaen* noch den sin. noch
 [745] die woerde Niet dat dat ghebet datmen alsoe leest sonder *ver-*
 [746] *standnisse* niet *verdienlic* en si. of dat god niet en *verhoerde*
 [747] Mer dat eens *mensschen* *herte* niet alsoe zeer en wordet ghe-
 [748] uoedet mit *ynnicheiden* *ende* *begheerten* van *binnen* Of niet
 [749] alsoe zeer *verlicht* en wort in sijnre *verstandnisse*. want daer
 [750] behoeft een *menssche* aendacht toe Als *sunte* Thomas seghet
 [751] *Ende* hier van spreck *sunte* *ambrosius* *ende* seghet aldus Als
 [752] staet ghescreuen in *glosa ordinaria* En wilt niet *werden* ouer-
 [753] mits onwetenheit *kindere* die woerde spreken die si niet en
 [754] [184 r° b] *verstaen* En wilt niet *werden* *kindere* van *sinnen*
 [755] also dat ghi niet en *verstaet* dat ghi *segghet* als die *kindere*
 [756] Mer nae den exempel dat *onse here* *ons* voerleit weest *kindere*
 [757] of cleyn in quaetheide mer van *sinnen* weest volcomen Alsoe
 [758] dat ghi volcoemlike *verstaet* dat ghi spreket. want als *sunte*
 [759] *ambrosius* oec seghet Alsoe ist mit dien *menssche* die *spraec*
 [760] spreck die hem onbekant is mitten latijnsschen luden die in
 [761] griecscher tale singhen *ende* niet en *verstaen*. wattet si. mer
 [762] *verlusten* hem in dat gheluut der woerden ¶ Hier vut *ende* vut
 [763] vele anderen reden diemen hier mochte setten ist openbaer dat-
 [764] tet leken *mensschen* vele oerberliker is dat si hoer ghebed spre-
 [765] ken in duytsche op dat sijt *verstaen* *Ende* als *sunte* pauwel
 [766] begheert dat si *beden* beyde *inden* gheest *ende* *inden* herte
 [767] *ende* niet allene mitter tonghen dat sijt in latijn spreken. *ende*
 [768] en *wisten* niet wat si spraken. *Ende* hierom ist openbaerlic
 [769] dat *ynnighe* ongheleerde *mensschen* hebben duytsche boeke
 [770] daer si hem vut moghen oeffenen. *ende* *wennen* *ynnichlike*
 [771] hoer ghebed te spreken

[772] **B**⁸ ¶ Want men somighe menschen vint die daer op spreken
 [773] *ende* meinen dat het niet nutte en is. dat leeke lieden spreken
 [774] haer ghebet in dietscher talen. so eist orbuer een luttel daer
 [775] af te sprekene *Ende* hier om es te wetene dat hugo de *sancto*
 [776] *victore* leert in sinen bouken vanden ghebede dat ghewarich

[777] ghebedt ghelegen es in begheerten ende innicheiden des her-
 [778] ten ende niet inden woerden die wi lesen van buten Die ghe-
 [779] beden dan die den mensche alre meest verwecken^{aa} tot innichei-
 [780] den ende deuocien ende helighen bernenden begheerten. die
 [781] siin den mensche alre nuts ende oerburlics ghelesen Gheliic
 [782] dat *augustinus* sprect so nemen wi daer omme aen die woer-
 [783] den op dat wi onse herte ende onse begheerte moghen verwec-
 [784] ken tot innicheiden ende bernender deuocien tot gode / nv
 [785] so mach yghelic mensche^{bb} proeuen ende merken weder een
 [786] leec mensche meer wert verwect in sinen ghebede tot begheer-
 [787] ten ende innicheiden met latijnschen woerden die hi niet en
 [788] verstaet dan met dietschen woerden die hi verstaen mach wat
 [789] deuocien of wat innicheiden mach een mensche hebben inden
 [790] woerden die hi niet weet wat si betekenen oft hoe mach een
 [791] mensche zeere in alsulken woerden verwect werden Voert alsoe
 [792] die heilighe *augustinus* sprect in sijnre regulen als wi beden
 [793] so sullen wi dat ouerdinken in onser herten Dat wi met den
 [794] monde lesen⁷ *hec augustinus* [42 r°] Niet dat dat ghebedt
 [795] datmen alsoe leest sonder verstannesse niet verdienlic en si of
 [796] dat het god niet en verhoert maer dat eens menschen herte niet
 [797] alsoe zeere en^{cc} wert verwect noch ghevoedt met innicheiden
 [798] ende deuocien ende bernenden begheerten

[799] K⁵ ¶ Mer oftet nutter si hebben simpel ghebede mit slechten
 [800] woerden ghemaect. dan oftet nutter si datsi somighe psalme
 [801] hebben in duytsche die si lesen ¶ Hier is toe te antwoorden.
 [802] als die leraer segghen. wantmen die woerde of ghebede van
 [803] buten daerom aenneemt [184 v° a] op dat hem een menssche
 [804] verwecke tot ynnicheiden ende begherten van binnen tot gode
 [805] als voerseit is soe sijn eenen yeweliken menssche die ghebede
 [806] nutter ende oerberliker die hem meest verwecken tot ynnichei-
 [807] den. Ende aldus sijn somighen mensschen nutter slechte ghebe-
 [808] de. somighe die psalmen. daer nae datsi daer meerre begherten
 [809] ende ynnicheide in voelen Of als inder neghender vader col-
 [810] lacie staet Soe en is een menssche niet altoes in eenre begherte
 [811] te bidden. mer daer nae dat hi van binnen ghesaetet ende be-

aa *Vóór* verwecken werd verwecken met vier zwarte puntjes geëxpungeerd en met een zwarte en een rode streep doorgehaald.

bb *De kopiist schreef eerst* menschen, maar haalde daarna het afkortingsstreepje met twee zwarte streepjes door.

7 *Augustinus, Regula ad servos Dei*, 3; Migne, P.L., t. 32, kol. 1379.

cc *De kopiist schreef eerst* ende, maar haalde daarna het afkortingsstreepje met drie zwarte streepjes door.

[812] reidet is. so heeft een menssch op som tijt meerre begherte
 [813] tot eenre manier van beden. dan totter ander manier. ende
 [814] daer nae sijn hem oec nutter somighe ghebedekens op een tijt.
 [815] dan op die ander tijt daer nae dat hi sijn begherte voelt tot
 [816] sulken ghebeden als voerseit is. of tot den psalmen ¶ Ende
 [817] al sijn die psalmen quaet ende zwaer te verstaen ende voer is
 [818] gheseit dat leke mensschen gheen hoghe ende zwaer leringhen
 [819] sullen lesen ¶ Nochtan want si dese psalmen niet en lesen om
 [820] die [te] verstaen mer om hoer begherte daer^{dd} mede te ver-
 [821] wecken. soe en ist hem niet te verbiden mer te raden. datsi
 [822] somighe psalmen hebben in duytsche ouer ghesat want en sol-
 [823] den si die psalmen daerom niet lesen in duytsche. want si sie
 [824] niet en verstaen. soe en solden si sie oec niet lesen in latijn.
 [825] want si sie vele min verstaen in latijn [184 v° b] dan in duyts-
 [826] sche. want si in latine noch den sin. noch die woerde en ver-
 [827] staen. mer in duytsche verstaen si doch wat dat is te minste
 [828] die woerde Oec sijn vele psalmen die goet te verstaen sijn
 [829] alsoe vele alset hem noot is. dat is nae dattet hem ghenouch
 [830] is. hoer begherte mede te verwecken. al en weten si niet in
 [831] wat persoenen mit desen psalmen Miserere mei Deus Domine
 [832] ne in furore Ende dier ghelijke leest of dauid^{ee} ghemaect heeft
 [833] Nochtan verstaen si redeliken den sin nae der litteren. ende
 [834] dese syn dient ende is ghenouch. hoer begherte mede te ver-
 [835] wecken. ende goede aen te roepen Ja men en vint niet vele
 [836] psalmen die leke mensschen [...] ^{ff} den ommer [...] ^{ff} die
 [837] hem di [...] ^{ff} hugo zeghet. ende inder vader collacien staet.
 [838] soe maect die begherte dicke enen mensschen die psalmen
 [839] verstaen Sonderlinghe dat enen menssche enen syn daer vut
 [840] trecket daer nae dat sijn begherte is. Hier om en ist niet ver-
 [841] boden dat leke mensschen somighe psalmen hebben daer si
 [842] gode mede aenroepen ende haer begherte mede verwecken
 [843] Al en ist hem niet nutte. mer ommer onnutte. dat hem leke
 [844] mensschen wolden gheuen te studieren ende volcomelike ver-
 [845] staen die psalmen. Mer datsi die psalmen lesen moghen. en-
 [846] de gode daer mede aenroe-
 [847] pen. betughet sunte Jhero-
 [848] nimus in eenre epistel tot
 [849] marcellam daer hi seghet
 [850] dat die boumans inden lan-

[847] B⁹ Dat die leeke mensche die

dd Hs. die

ee Vóór dauid werd dauid met vijf puntjes geëxpungeerd.

ff Onleesbaar; de Latijnse tekst luidt: Ergo pauci sunt psalmi, quorum non aliqui versus ipsis convenire possunt pro affectu inflammando. Item, sicut dicit Hugo de Sancto Victore enz.

- [848] salmen lesen moghen ende gode
[849] daer met aenroupen. oec als
[850] si haer antwert doen ghetughet

[851] K⁵ de van bethleem^{gg} bi haer
 [852] ploech Alleluya pleghen te
 [853] singhen. ende die meyers
 [854] die psalmen. ende die ar-
 [855] beiden inden wijngaerde yet
 [856] goedes pleghen te singhen
 [857] vander heyligher scrift. Dit
 [858] sijn spreeet hi die zanghe
 [859] ende die minnentlike lide-
 [860] kene deses landes⁸

[851] B⁹ *ieronimus in epistola ad marcel-*
 [852] *lam* daer hi sprect dat die acker-
 [853] manne inden lande van bethle-
 [854] *em* bi harer plouch alleluya ple-
 [855] ghen te singhenne ende die may-
 [856] ers die salmen ende die arbeiders
 [857] inden wiingaert yet goets van-
 [858] der heiligher scriift Dit siin
 [859] sprect *ieronimus* die sanghe en-
 [860] *de* die minlike liedekine deses
 [861] lants⁸

gg *De laatste e van Bethleem boven de regel bijgeschreven.*

8 Hieronymus, *Epistola XLVI, Paulae et Eustochii ad Marcellam, De sanctis locis*; Migne, P.L., t. 22, kol. 491.

B. De vertaalde excerpten uit *De libris teutonicalibus* in hs. Rotterdam, Gemeentebibliotheek, 9661 en hs. Leiden, Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 224

In hs. Rotterdam, Gemeentebibliotheek, 96 C 1, fol. 3 r° a - 4 v° b en in hs. Leiden, Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 224, fol. 161 r° - 165 v° komen onder de titel *Dit capitel leert hoe die heylighen raden dat de leke mensche goede duetsche boeken van simpelre materien neernstelike lesen zullen als hier staet* een aantal excerpten voor over het lezen van Dietse boeken in de landstaal. Het is moeilijk uit te maken, of die excerpten aan *Super modo vivendi* dan wel aan *De libris teutonicalibus* ontleend zijn, daar zij zowel in het ene als in het andere traktaat voorkomen. Toch menen we dat ze aan *De libris teutonicalibus* werden ontleend. Zowel in *Super modo vivendi* als in *De libris teutonicalibus* komt er een excerpt uit de 32ste homilie uit de *Homiliae LXXXVIII in Ioannem* van Johannes Chrysostomus voor, maar in dit laatste traktaat is het excerpt een zestal regels langer dan in het eerste. In *Super modo vivendi* eindigt het excerpt met: ‘Nullus utique habet / dicere hoc, sed aleas quidem et lumbos apud plures invenimus esse’, maar in *De libris teutonicalibus* gaat het nog verder: ‘libros autem nusquam sed apud paucos, sed et hii hiis, qui non habent, similiter disponuntur, ligantes eos et disponentes semper in archis vel in cistis, et cetera, que ibidem prosequitur. Ex quibus paucis positis satis apparet quanto studio quantaque diligencia sancti doctores nisi sunt populum ad stadium et leccionem inducere scripturarum et sanctorum librorum’. Welnu, dit gedeelte van het excerpt dat alléén in *De libris teutonicalibus* voorkomt, wordt in Rotterdam 9661 en Leiden, Letterk. 224 als volgt gedeeltelijk vertaald: ‘Mer nergent en vijnden wy boeke / of bi luttel luden Ende die ghene diese hebben / die bijnden se / ende leggense in hoer kisten / ende al horen vlijt doen se alleen tot subtijlheit der quateernen of bladen / ende tot suuerlicheit der boecstauen.’

De vraag rijst, of de excerpten uit *De libris teutonicalibus* zelfstandig werden vertaald dan wel of zij uit de volledige bewerking *Een verclaringhe vanden duytschen boeken* werden overgenomen. Het is niet gemakkelijk op deze vraag te antwoorden, daar net de bladzijden uit *Een verclaringhe vanden duytschen boeken*, waarop de excerpten, die in hs. Rotterdam 96 C 1 en hs. Leiden, Letterk. 224 voorkomen, uit hs. Kassel, ms. theol. fol. 56 zijn gesneden en evenmin in hs. Brussel, 2285-301 werden overgeleverd. Toch lijkt

het ons waarschijnlijk dat de excerpten in hs. Rotterdam 96 C 1 en hs. Leiden, Letterk. 224 aan *Een verclaringhe vanden duytschen boeken* werden ontleend. In hs. Londen, British Museum, add. 10.287 en in hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 19.549 komt een hoofdstuk voor dat we hieronder gedeeltelijk uitgeven, getiteld *Vanden naesten te vermanen of te berispen of vander heiligher scrift te ghelouen ende te verstaen ende boeke te hebben*. In dit hoofdstuk nu komen passages voor, die we woordelijk in *Een verclaringhe vanden duytschen boeken* terugvinden en passages, die we letterlijk in de excerpten uit *De libris teutonicalibus* in hs. Rotterdam 96 C 1 en hs. Leiden, Letterk. 224 aantreffen. Hieruit blijkt dat er een duidelijke samenhang tussen *Een verclaringhe vanden duytschen boeken* in hs. Kassel, ms. theol. fol. 56 en hs. Brussel 2285-301, de excerpten in hs. Rotterdam 96 C 1 en hs. Leiden, Letterk. 224 en het bovengenoemde hoofdstuk in hs. Londen, add. 10.287 en hs. Brussel 19.549 bestaat en is het bijgevolg waarschijnlijk dat de excerpten in hs. Rotterdam 96 C 1 en hs. Leiden Letterk. 224 aan *Een verclaringhe vanden duytschen boeken* werden ontleend. Om die samenhang te bewijzen laten we een tweetal parallelplaatsen volgen:

BRUSSEL 2285-301

Gheliker wiis dat ons god hier in desen leuen na den lichaem heeft ghegeuen solaes in broede in wine ende der gheliken. sonder welke wi niet en moghen leuen Alsoe heeft hi oec ons inder woestinen deses ieghenwoerdighs leuens solaes ghegeuen na der zielen die lesse der heiligher scrift ende dat ghebet (fol. 36 v°).

LEIDEN, Letterk. 224 (en ROTTERDAM 9661).

Yst sake / dat lelic spreken die ziel beulect. ende roept die duuelen So ist openbaer. dat die lere der heyliger scrift die zyele heylich maect ende verkriget genade des heyligen geestes (fol. 165 v°).

LONDEN, add. 10.287 (en BRUSSEL, 19.549).

Gheliker wijs dat ons god hier in desen leuen na den lichaem heeft gegheuen solaes in broede ende in wijne ende dier ghelike. sonder welke wi niet leuen en moghen Alsoe heeft hi oec inder woestinen des teghenwoerdighen leuens solaes ghegeuen nader zielen die lesse der heiligher scrift ende dat ghebet (fol. 69 v°).

LONDEN, add. 10.287.

Ist sake dat lelic spreken die siele beulecket ende roepet die duuele. so ist openbaer dat die lesse der heiligher scrift die siel heilich maket ende vercrighen gracie des heiligen gheestes (fol. 97 r° a - 97 r° b).

De excerpten in hs. Rotterdam 96 C 1 werden al in 1854 door W. Moll vermeld, die het handschrift in 1852 van de toenmalige eigenaar E.J. Koch in bruikleen had gekregen en er een afschrift van had vervaardigd¹. Naar dit afschrift dat zich in hs. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 133 F 14 bevindt, werden de excerpten in 1927 door Fr. Crispinus Smits uitgegeven². Het blad meet 221 × 155 mm, de bladspiegel ca 150 × 99 mm. Het handschrift is beschreven in twee kolommen; elke kolom telt 30 regels. Geheel de codex is door één kopiist in een verzorgde littera bastarda beschreven. Rode titels en korrekties zijn van de kopiist. Het handschrift zit niet meer in een band; op de rectozijde van het eerste en op de versozijde van het laatste werd eenvoudig gewaterd papier geplakt. Gedateerd is het manuscript niet, maar te oordelen naar het schrift werd het ca. 1450 geschreven. Blijkens het eigendomsmerk op fol. 2 v°: Die boeck hoert tot sunte geertruyt in hoern, is het handschrift afkomstig uit het tertiarissenklooster Sint-Geertrui te Hoorn. In mei 1927 kwam het in het bezit van de Gemeentebibliotheek te Rotterdam.

De hoofdinhoud van het handschrift bestaat op fol. 6 r° a - 209 v° b uit een Middelnederlandse vertaling van deel II en I van de *Profectus religiosorum* van David van Augsburg. Als een soort inleiding gaan hieraan op fol. 3 r° a - 4 v° b de excerpten uit *De libris teutonicalibus* vooraf³.

Hs. Leiden, Letterk. 224 is een papieren handschrift van 213 bladen. Het blad meet 138 × 102 mm, de bladspiegel wisselt naar gelang van de kopiist. Het manuscript dat een aantal kleinere geestelijke teksten bevat, bestaat uit vijf gedeelten. Het tweede gedeelte is, op fol. 160 r° na, door één kopiist in een littera brevitura geschreven en beslaat fol. 142 r° - 165 v°; in dit gedeelte komen op fol. 161 r° - 165 v° de excerpten uit *De libris teutonicalibus* voor. Het handschrift zit nog in de oorspronkelijke bruin kalfsleren band. Het is niet gedateerd en bevat geen eigendomsmerk; blijkbaar dagtekent het uit de tweede helft van de 15de eeuw en werd blijkens het dialect in het noordoosten van het Nederlandse taalgebied ge-

- 1 W. Moll, *Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaders in de vijftiende eeuw*, I. Amsterdam, 1854, blz. 39-40, voetnoot; het handschrift wordt ook nog door hem vermeld in zijn *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, II, 2. Arnhem, 1867, blz. 330.
- 2 Fr. Crispinus Smits, *David van Augsburg en de invloed van zijn Profectus op de Moderne Devotie*. Collectanea Franciscana Neerlandica. Uitgegeven bij het zevende eeuwfeest van Sint Franciscus 1226-1926. 's-Hertogenbosch, 1927, blz 201-203.
- 3 Zie verder P. Dalmatius van Heel, O.F.M., *Middeleeuwse handschriften op godsdienstig gebied in het bezit van de Bibliotheek der Gemeente Rotterdam*. Rotterdam, 1948, blz. 138-140; J. van Rooij, *Gerard Zerbolt van Zutphen. I. Leven en geschriften*. Nijmegen-Utrecht-Antwerpen, 1936, blz. 342-43, nr. 342.

schreven⁴. De excerpten in hs. Leiden, Letterk. 224 werden door J. van Rooij geïdentificeerd, al waren zij al veel eerder bekend⁵.

Hieronder geven we de excerpten uit *De libris teutonicalibus* naast elkaar uit, links naar hs. Leiden, Letterk. 224, rechts naar hs. Rotterdam 96 C 1. Uit een vergelijking van beide teksten blijkt dat de Leidse versie op twee plaatsen uitvoeriger is. De plustekst op het einde is niet uit *De libris teutonicalibus* vertaald, maar bestaat in hoofdzaak uit twee exempelen, ontleend aan de *Homiliae in evangelia* van Gregorius en het *Didascalion* van Hugo van Sint-Victor. Opmerkelijk is dat het exempel van Servulus niet speciaal werd vertaald, maar uit de vertaling van de *Homiliae in evangelia* door de bijbelvertaler van 1360 is overgenomen.

Dit capittel leert hoe die heilige raden. dat die leke menschen / guede duytsche boeke van simpelre materien / eernstelike lesen sullen na wyse als hier na staet

- [1] Augustinus scrijft in eenre
- [2] epistolen^a tot den greue boni-
- [3] facium ende seeght. Het is
- [4] groet scande of *confusie den*
- [5] zielen der ongeleerder lude
- [6] / die seggen / Wat gheet het
- [7] my aen. boeke te lesen der
- [8] scrift. of te horen. of leren
- [9] of wat geet het my aen.
- [10] steeds te lopen *ter kerken /*
- [11] ende tot den priesteren. Als
- [12] ic een clerck werde so wil ic
- [13] doen die dingen die die
- [14] clerck doen moeten. Wair om

Dit capitel leert hoe die heilighen raden dat de leke mensche goede duetsche boeken van simpelre materien neernstelike lesen zullen als hijr staet

- [1] Augustinus scrijft in eenre
- [2] epistolen tot den greue bonifa-
- [3] cium ende seghet. Het is grote
- [4] schande of *confusie den zielen*
- [5] der leker luden die segghen.

4 Een uitvoerige beschrijving van dit handschrift bij G.I. Liefinck, *Codicum in finibus Belgarum ante annum 1550 conscriptorum qui in Bibliotheca Universitatis asservantur. Pars. I. Codices 168-360 societatis cui nomen Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. Leiden, 1948, blz. 38-42.

5 J. van Rooij, *Gerard Zerbolt van Zutphen. I. Leven en geschriften*. Nijmegen-Utrecht-Antwerpen, 1936, blz. 341-42, nr. 127.

a *Vóór epistolen werd omelyen doorgehaald.*

[6] Wat gaet mi aen boeke te le-
[7] sen der scrijften of te horen of
[8] te leeren. of wat gaedet mi aen
[9] stedes te lopen totter kerken
[10] ende totten priesters. Als ic een
[11] clerc werde soe sal ie doen die
[12] dinghe die die clerke doen mo-
[13] ten Waer om en verstaet dese
[14] leke mensche niet. dat hi broet

[15] L en versteet dese leye of on-
 [16] gheleerde mensche niet dat
 [17] he broet *ende* wijn *vnde* alle
 [18] *ander* guede dingen der eer-
 [19] den. *ende* die selicheit des
 [20] ewigen leuens / gelijk wil
 [21] ontfaen *mer* hi en wil dat
 [22] juck *cristi* niet gelijc dra-
 [23] gen¹ ¶ Hier van seegt *sunte*
 [24] jan guldenmont *super johan-*
 [25] *nem.* laet ons ons voertmeer
 [26] *scamen.* want dat wijf van
 [27] *samarien* die vijf *manne* had
 [28] gehad. die dede also groten
 [29] vlijt totten scriften. dat se
 [30] hoer tot *anders* *genen* din-
 [31] *gen* en gaff. noch *anders*
 [32] geen *dinck* en toech se *dair*
 [33] af. si en vragede *cristo* vele
 [34] *vander* heyliger scrift. *vnde*
 [35] doe se vernam dat he een
 [36] *prophete* was. doe haelden
 [37] si oic *ander* lude / op dat
 [38] die oec die waerheit hoerden
 [39] ¶ Mer wi en vragen niet na-
 [40] der scrift of leringhe [165
 [41] v^o] *mer* wi ordineren of slaen
 [42] alle dinc slecht heen alset
 [43] coemt. want segget my / wie
 [44] is *van* uwe / die als hi
 [45] inden huse is / neemt in sijn
 [46] hant een boexken *vander* lere
 [47] *cristi.* *ende* ouerleest die
 [48] dingen die daer in staen. en-
 [49] *de* ondersuect die heilige
 [50] scrift Niemand van uwe en
 [51] mach dit seggen Mer vele
 [52] spele vijnden wy bi uwer ve-
 [53] le/Mer nergent en vijnden wy
 [54] boeke / of bi luttel luden
 [55] *Ende* die ghene diese hebben

[15] R *ende* wijn *ende* al *ander* goede
 [16] dinghen der eerden *ende* die

1 Niet teruggevonden in Augustinus, *Epistolae CLXXXV, CLXXXIX, CCXx* alle drie tot Bonifacius gericht, afgedrukt bij Migne, P.L., t. 33, kol. 792-815, 854-857 en 992-997.

[17] salicheit des ewichs leuens ghe-
[18] lijc wil *ontfaen*. mer hi en wil
[19] [3 r° b] dat iucke *cristi* niet
[20] ghelijc draghen¹ Hier af se-
[21] ghet *sunte iohan guldemont* op
[22] *sunte iohans ewangelie* Laet
[23] ons ons voertmeer schamen.
[24] want dat wijf *van samarien* die
[25] vijf *manne* hadde ghehat. die
[26] dede also groten *vlite* totten
[27] *scrijften*. dat sie hoer tot an-
[28] ders *ghenen dinghen* en gaf.
[29] noch *anders* gheen dinc en
[30] toech sie daer af. si en vraghe-
[31] de *cristo* vele *van der heiligher*
[32] *scrijft* *Ende* doe sie vernam dat
[33] hi een *profeet* was. doe haelde
[34] sie oec ander lude. op dat se
[35] oec die *waerheit hoerden*. Mer
[36] wi en vraghen niet nae der
[37] *scrijft* of *leringhen*. mer wi or-
[38] *dinieren* alle dinc slechts he-
[39] *nen* alset *geuallet*. Want seg-
[40] ghet mi. wie is *van v*. die als
[41] [3 v°] hi in *hues* is neemt in
[42] *sijn* hande een *boecksken* van
[43] der lere *christi*. *ende* ouergaet
[44] die *dinghen* die daer *ynne* staen
[45] *ende* onder *suect* die *heilighe*
[46] *scrijft*? *Nyement* van *v* en mach
[47] dit *segghen*. Mer vele *spele*
[48] *vinde* wi bi *uwer velen*. mer
[49] *nerghent* en *vinde* wi *boeke*.
[50] of bi *luttel luden*. *Ende* die
[51] *ghene* die sie hebben die *bin-*
[52] *den* sie *ende* leggen sie in hoer
[53] *kisten*. *ende* al *horen vlijt* doet
[54] sie allene tot *subtjlheit* der
[55] *quateernen* of *bladen*. *ende* tot

1 Niet teruggevonden in Augustinus, *Epistolae CLXXXV, CLXXXIX, CCXx* alle drie tot Bonifacius gericht, afgedrukt bij Migne, P.L., t. 33, kol. 792-815, 854-857 en 992-997.

[56] L / die bijnden se / ende leg-
 [57] gense in hoer kisten / ende
 [58] al horen vlijt doen se alleen
 [59] tot subtylheit der quateernen
 [60] of bladen / ende tot suuerli-
 [61] cheit der boecstauen² Ende
 [62] dese selue sunte jan gulden-
 [63] mont seeght. Jst sake / dat
 [64] lelic spreken die ziel beulect.
 [65] ende roept die duuelen So ist
 [66] apenbaer. dat die lere der
 [67] heyliger scrift die zyele hey-
 [68] lich maect ende verkriget ge-
 [69] nade des heyligen geestes

[70] Op een ander stede seget
 [71] die selue sunte jan. Eer ic
 [72] segge vanden woerden des
 [73] ewangelijs. so wil ic v allen
 [74] bidden een bede / mer en
 [75] weygart mi dese bede niet.
 [76] want ten is niet swaer of las-
 [77] tich dat ic bid. Noch ten is
 [78] mi niet alleen orberlic. die
 [79] dat ontfange. mer het is oic
 [80] v orberlic. die dat geuet. en-
 [81] de uwe vele meer nutte of
 [82] orbarlic dan my. Ende dat ic
 [83] bid. dat is dit / Dat een ye-
 [84] gelic eens des dages ga te
 [85] huys sitten / ende ouerlese
 [86] die lere der ewangelijs daer
 [87] ic v van prediken sal ende
 [88] ondersoeke mit ernsticheit.
 [89] die dingen die daer in sijn /
 [90] ende ondervijndse wale. en-
 [91] de merck wat dair claer in is.
 [92] of wat dair doncker in is /
 [93] Ende van deser vliticheit dat
 [94] gy die lere aldus [166 r°] te
 [95] voren ouerleest sal v ende mi
 [96] grote nutticheit comen want
 [97] ic en sal genen groten arbeit

2 Johannes Chrysostomus, *Homiliae LXXXVIII in Joannem, Homilia XXXII*; Migne, P.G., t. 59, kol. 186-187.

[56] R suuerlicheit der litteren² ¶ En-
[57] *de dese sunte iohan guldemont*
[58] *seghet. Jst zake dat lelic spre-*
[59] *ken die ziele beulecket ende*
[60] *roept die duuele. so ist open-*
[61] *baer dat die lexe der heiligher*
[62] *scrift die ziele heilich maect.*
[63] *ende [3 v° b] vercrijcht gracie*
[64] *des heilighen gheestes.*

[68] *Op een ander stede seghet*
[69] *sunte iohan guldenmont. Eer ic*
[70] *segge van den woerden des*
[71] *ewangelijs so wil ic v allen bid-*
[72] *den ene bede. mer en weigert*
[73] *mi dese bede niet. want het en*
[74] *is niet zwaer of lastich dat ic*
[75] *bidde. noch het en is mi niet*
[76] *alleen oerbaerlic diet ontfan-*
[77] *ghe. mer het is oec v oerbaerlic*
[78] *diet gheuet. ende v vele meer*
[79] *oerbaerlic dan mi. Ende dat ic*
[80] *bidde dat is dit. Dat een yghe-*
[81] *lijc op enen dach gae te hues*
[82] *sitten. ende ouerlese die lexe*
[83] *des ewangelijs daer ic v van*
[84] *prediken sal. ende ondersoeke*
[85] *mit neernsticheiden die dinghe*
[86] *die daer ynne sijn. ende onder-*
[87] *uinde sie wel. Ende merke wat*
[88] *daer [4 r° a] [claer] ynne is of*
[89] *wat daer donker ynne is. Ende*
[90] *van deser vliticheit dat ghi die*
[91] *lexe aldus te voren ouerleest*
[92] *sal v ende mi grote nutticheit*
[93] *comen. Want ic en sal ghenen*
[94] *groten arbeit behoeuen te ver-*
[95] *claeren die dinghen die daer*
[96] *werden gheseghet. want v her-*
[97] *te dan in bekennisse der woer-*

2 Johannes Chrysostomus, *Homiliae LXXXVIII in Joannem, Homilia XXXII*; Migne, P.G., t. 59, kol. 186-187.

[98] L behoeuen te *verclaren* die din-
 [99] *gen* die daer werden geseht
 [100] / *Want v herte* dan in beken-
 [101] *nissen* der woerden / meer
 [102] *gewent* of bekant is / . *ende*
 [103] *gy sult cloker ende verstandi-*
 [104] *ger* werden. *ende aldus* en
 [105] *seldi* niet alleen bequame
 [106] *werden* te *uerstane* / *mer* oec
 [107] *ander lude* voert te *leren*³
 [108] *Dese selue leerre* seget *Het* is
 [109] *een seer onredelike* ontscul-
 [110] *dinge* / *dair* se hem mede
 [111] *ontsculdigen* die *aldus* traech
 [112] *sijn*. dat sy gene boeke en
 [113] *hebben* / dat is mit hoerre
 [114] *armoede*. *Mer vanden riken*
 [115] *luden* is die ontsculdinge
 [116] *spot*. *Mer wantter* vele ar-
 [117] *men* *sijn*/die *hem* plegen al-
 [118] *dus* te ontsculdigen *So* wolde
 [119] *ic hem* geern vragen/of se yet
 [120] *hebben* volcomelic alle res-
 [121] *cap* die *horen* totten ampt dat
 [122] se plegen te doen / oec woe
 [123] *groet* hoer *armode* is⁴ ¶ Hier
 [124] *om* ist *onbequame* dat em een
 [125] *mensche* ontsculdiget mit
 [126] *sijnre* *armoede*

[127] Hier van seght *Faustus* een
 [128] heilich gelouich bysscop jn
 [129] een omelye totten volc. Die
 [130] heylige lessen suldi inder
 [131] kerken geern horen. *ende* in
 [132] *uwen* husen suldi die heylige
 [133] *scrift* lesen / *Ende* weert dat
 [134] *yement* van v. also *seer* onle-
 [135] *dich* *weer* / dat he des voer-

[98] R *den* meer ghewoent of bekant
 [99] *is*. *Ende* ghi sult *cloeker* *ende*

3 Johannes Chrysostomus, *Homiliae LXXXVIII in Joannem, Homilia XI*; Migne, P.G., t. 59, kol. 77.

4 Johannes Chrysostomus, *Homiliae LXXXVIII in Joannem, Homilia XI*; Migne, P.G., t. 59, kol. 78.

[100] *verstandenre* werden. Ende al-
[101] dus sulle gi niet allene bequaem
[102] *werden* te verstane. mer oec
[103] ander lude te leren³. ¶ Die sel-
[104] ue leraer seghet. Het is een
[105] seer onredelike onsculdinghe
[106] daer se *hem* mede onschuldi-
[107] ghen die aldus traech sijn dat
[108] sie ghene boeke en hebben. dat
[109] is mit haerre armoede. mer van
[110] *den riken luden* is die [4 r°]
[111] onsculdinghe spot. Mer wanter
[112] vele armen sijn die *hem* aldus
[113] plegen te onsculdighen. so
[114] wolde ic hem gherne vraghen
[115] of sie yet volcoemlic hebben
[116] alle reetscappen die *hoeren tot-*
[117] *ten* ambocht dat sie pleghen te
[118] doen. oec hoe groet hoer ar-
[119] moede is⁴. Hier om ist onbe-
[120] quaem dat hem een *mensche*
[121] onsculdiget mit sijnre armoe-
[122] de.

[127] Hier *van* seghet faustus een
[128] heilich ghelouich bisscop^b *in*
[129] eenre omelien totten volke. Die
[130] heilighen lexen soele ghi *in*
[131] der kerken gherne horen ende
[132] *in* uwen husen sole ghi die hei-
[133] lighe scrijften lesen. Ende waert
[134] dat *yement van v* also seer on-
[135] ledich waere dat hi des voer

3 Johannes Chrysostomus, *Homiliae LXXXVIII in Joannem, Homilia XI*; Migne, P.G., t. 59, kol. 77.

4 Johannes Chrysostomus, *Homiliae LXXXVIII in Joannem, Homilia XI*; Migne, P.G., t. 59, kol. 78.

b bisscop door de kopiist in de marge bijgeschreven.

[136] L *den eten niet wachten en*
 [137] *mocht / dat he die heylige*
 [138] *scrifte lese. den en salt niet*
 [139] *swaer wesen. dat he ouer*
 [140] *maeltijt wat lese vander hey-*
 [141] *liger scrift ¶ op dat [166 v°]*
 [142] *die ziele also werde gevuedt*
 [143] *mitten woerden gods als dat*
 [144] *lichaem mitter spisen. Also*
 [145] *dat beyde/ziele ende lichaem*
 [146] *gesaedt op staen vander sali-*
 [147] *ger weerscap / op dat gy al-*
 [148] *so moget uervullen. dat die*
 [149] *apostel bidt ende vermaent.*
 [150] *Weer gy etet of drinct. alle*
 [151] *dingen doet ter eren gods.*

[136] R *den eten niet wachten en moch-*
 [137] *te dat hi die heilighe scrift lese.*
 [138] *dien en salt [4 r° a] niet zwaer*
 [139] *wesen dat hi ouer maeltijt wat*
 [140] *lese van der heiligher scrift op*
 [141] *dat die ziele also werde ghe-*
 [142] *uoedet mitten woerden godes*
 [143] *als dat lichaem mit der spisen.*
 [144] *alsoe dat beide ziel ende li-*
 [145] *chaem ghesadet opstaen van*
 [146] *der saligher werscape. op dat*
 [147] *ghi alsoe moghen vervullen dat*
 [148] *die apostel biddet ende ver-*
 [149] *maent. Wer ghi etet of wer*
 [150] *ghi drinket. al dinge doet tot-*
 [151] *ter eren gods⁵.*

[152] L Hier om / als men leest inder legenden van sunte bartholo-
 [153] *meus. ende sunte dorotheus* beschrijft Doe sunte bartholomeus
 [154] *predicte in yndien. so ouersatte hi ende gaf den volck van dien*
 [155] *lande sunte matheus ewangelium inder spraken die se spraken*
 [156] ¶ Hier af is oec te weten. als sunte jeronimus spreect ende
 [157] *al die leerrers holden. dat geen boeck in alle der heyliger*
 [158] *scryft diemen properliken heit die heylighe scrift of canoni-*
 [159] *cam scripturam. dat is. die die apostelen ewangelisten of pro-*
 [160] *pheten gemaect hebben hier af niet en was een boec jnt ierste*
 [161] *gemaect in latijn. mer nye testament was gemaect in gryexer*

5 Faustus Reiensis, *Sermo XVI*; Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum, t. 21, blz. 287-288.

[162] tale vutgenomen. *sunte matheus ewangelium* dat hi den Joden
[163] screef in Joedscher ende ebreuscher sprake. ende die epistel
[164] *sunte pauwels / die hi oic den joden in hebreuscher spraken*
[165] screef Ende daer vyt scijnt dat die heyligen/sunderlinge in dat
[166] begyn der heyliger kerken. hoer bueken maecten in der sprake
[167] daer se alre malc. dair sy toe screuen best in mochten ver-
[168] staen. of orberlixste was [167 r°] Ende dat meeste dele van-
[169] den olden testament was gemaect/in ebreuscher sprake Mer
[170] beyde nye ende olde testament / is ouer gesat in latijn. dair
[171] om. want die latijnsche spra-
[172] ke ouer al die werlt gaet En-
[173] de hier af staet inden vijften
[174] boec van decretale. extra de
[175] heretis. c. *Cum ex iniuncto*
[176] Inden begynne. ¶ Die begeer-

[172] R ¶ Ende hier af staet int vijf-
[173] te boec van decretael extra de
[174] hereticis. c. *Cum ex iniuncto*
[175] int beghinsel. Dat begherte die
[176] heilighe scrift te verstaen. en-

[177] L te / der heyliger scrifte the
 [178] uerstaen / ende na der heyli-
 [179] ger scrifte te vernemen / dat
 [180] en is niet te lasteren / mer
 [181] meer te louen / oec den le-
 [182] ken of ongeleerden men-
 [183] schen⁷ Want dair van spreect
 [184] he daer. Hier vyt ist apen-
 [185] baer datmen guede duytsche
 [186] bueke wale lesen mach. die
 [187] naden rechten gelouen ende
 [188] der waerheit sijnt. mer het is
 [189] waer. dat die duytsche bueke
 [190] dair ongeloue in is / uerbo-
 [191] den sijn. of datmen die on-
 [192] ongeloue vyt doen sal. Mer
 [193] nochtan en sullen die leken
 [194] / of ongeleerde lude / ver-
 [195] mid. dat hem dunct dat se
 [196] wat weten / hoer prelaten
 [197] off priesters / of hoer guede
 [198] lere die naden leuen *cristi* is
 [199] ende der heyliger scrift. niet
 [200] bespotten / noch hoer predi-
 [201] ken versmaden. Mer si sul-
 [202] len se in eren ende weardi-
 [203] cheit hebben. ende hem ghe-
 [204] ne achterspraec doen. al sci-
 [205] nen si oec simpel te wesen ¶
 [206] Ende wattan. en mogen die
 [207] leyen niet prediken / si mo-
 [208] gen nochtan wale horen euen
 [209] korsten vermanen / mitter
 [210] heyliger scrift ende wat gueds
 [211] lesen of seggen. Als *gregorius Jeronimus Augustinus* / *crisos-*
 [212] *tomus* / beda. ende gemeynlike alle [167 v°] die heiligen seg-
 [213] gen / ende oic dat geestlike recht als inden voergeseyden
 [214] capittel. *Cum ex iniuncto. ende heinricus boec seget super capi-*
 [215] *te extra de hereticis. Cum ex iniuncto libro. v^o Ende johannes*
 [216] *in summa confessoris liber .iij. titulus .ix. questio .xj.*

 [217] Hier van scrijft *Sunte gregorius* een exempel in eenre ome-
 [218] lyen *Jnder poerten van romen* / daermen doer geet tot *sunte*

[177] R de nae der heiligher scrift te

[178] verstaen. *ende* nae der heili-
[179] gher scrift te *vermanen* niet en
[180] si te *laeken*. mer meer te *louen*.
[181] oec den *leken luden*⁶. want
[182] daer *van* spreket hi [4 v° b]
[183] daer Hier vyf ist *openbaer* dat-
[184] *men* goede *duytsche* boeken
[185] wel *lesen* mach. die na den
[186] rechte *gheloue ende* der waer-
[187] heit *sijn*. mer het is waer dat
[188] die *duytsche* boeken daer on-
[189] gheloef in is *verboden* siin of
[190] dat *men* den ongheloue vyf sal
[191] doen. mer nochtan en sullen
[192] die leke lude *ouermits* dat hem
[193] *dunket* dat sie wat *weten* hoer
[194] *prelaten* of *priesters* of hoer
[195] rechte *ende* goede lere die na
[196] den *leuen* cristi is *ende* der
[197] *heiliger* scrift niet *bespotten*
[198] noch hoer *predikingen* ver-
[199] *smaen*. mer sie sullen sie *in*
[200] *eeren ende in* *werdicheit* heb-
[201] *ben ende hem* gheen *achter*
[202] *sprake* doen al *schinen* si oec
[203] *simpel* te *wesen*. *Ende* al en
[204] *moeten* die leke lude niet *pre-*
[205] *diken* sie *moghen* wel *verma-*
[206] *nen*.

6 Gregorius IX, *Decretales*, V, 7, 12.

[219] L clemens kerke / was een die seruulus hiet / die vele van uwe
 [220] luden / mit my kenden / Arme van guede / mer rijck van
 [221] uerdiensten / de lange quale of ziecheit / onmechtich had
 [222] gemaect Want van sijnre ioget totten eynde sijns leuens
 [223] lach he al lamme. wat sal ic seggen. want he mochte niet
 [224] staen. ende he en vermochte hem niet op te richten te sitten
 [225] op sinen bedde / niet en vermocht hi / sijn hant aen si-
 [226] nen mont te brengen / noch hem op die ander side te keren
 [227] / Om desen te dienen waren by hem. sijn moeder ende sijn
 [228] brueder / Ende wat he van aelmoessen ontfienc. dat deylden hi
 [229] den armen. ouermids sijnre moeder ende brueders handen.
 [230] Ende hi en kenden gheen boecstauen /. Mer he had gecoft
 [231] boeke. van der heyliger scrift / ende hi ontfenck allerhande
 [232] geestelike lude ter herbergen / ende liet die bueke sunder op-
 [233] halden voer hem lesen. ende aldus gescyedet / dat hi volco-
 [234] melic die heylige scrifte leerde / Also ver alset sijnre proper
 [235] maten na sinen verstaen toe hoerde. Want he / als ic geseeget
 [236] heb / myt [168 r°] al gheen boecstaue en kende. Hy pynden
 [237] hem/altijt in sijnre pynen gode te danken. ende hem te geuen
 [238] ten loue gods / nachts ende dages hem te danken. Mer doet
 [239] thans tijt was/dat sijn dus grote uerduldicheit sold werden ge-
 [240] loent. So ginc die pine vyt synen vtersten leden tot sinen bin-
 [241] nensten leden. dair dat leuen in leget Ende doe he bekende dat
 [242] hi te hant steruen solde So vermaenden hi vreemde geestlike
 [243] manne die hi om gods wil^c geherbercht had / dat se op staen
 [244] solden. ende datse mit hem lesen souden die psalmen / ende
 [245] dat verbeyden sijnre vytvaart / Ende doe he mit hem al ster-
 [246] uende las. doe dede hi haesteliken hoer stemmen swigen / die
 [247] daer lasen. ende segede hem mit anxte van groten roepen /
 [248] swyget. en hoerdy niet / hoe die loue of sange inden hemel
 [249] luden / ende doe he totten louen ende sange die he van bin-
 [250] nen hoerden / die oren sijns herten ernsteliken gaf. Doe wart
 [251] die heylige ziele ontbonden vanden vleysche Mer doese vyt
 [252] vuer / doe wart aldaer so grote zueticheit van roeke gespreyt
 [253] dat al die gheen die dair by waren / mit onsprekeliker sueti-
 [254] cheit uerwlt worden. Also dat sy apenbaerliken dair bi beken-
 [255] den / dat hem die sange ende loue inden hemel ontfangen
 [256] hadden⁷ Dese seruulus was ongeleert / nochtan hadde hi^d vele
 [257] bueken in sijnre spraken. Mer et iss te weten [168 v°] dat

c wil door de kopiist in de rechtermarge bijgeschreven.

7 Gregorius, *Homiliae in euangelia*, *Homilia XV*; Migne, P.L., t. 76, kol. 1133-1134.

d hi door de kopiist in de rechtermarge bijgeschreven.

[258] hem die leken *ende* ongeleerde lude / pinen sullen te lesen /
 [259] bueke van slechter *ende* simpelre materien of synne / als van-
 [260] den dogeden / *ende* vanden sunden / vanden loen der gueder
 [261] / *Ende* vander pinen der quader / vanden leuen der heyliger
 [262] vaders *ende* ander heyligen / en[de] der gelijc ¶ Mer se en
 [263] sullen hem niet onderwijnden te lesen / of te disputeren /
 [264] van hogen of subtilen saken *ende* materien als vanden articu-
 [265] len des gelouen / of der^e gotliker naturen. off dat heylige
 [266] ewangelium na horen syn te gloseren of te verstaen / of ander
 [267] hoge materien / of hoge bueken der heyliger scryft ¶ *Ende*
 [268] oec en ist niet nutte. dat alsulke bueke yement ouer set in
 [269] duytsche/want dair menich leye. die meer wil uerstaen/dan sijn
 [270] mate eysschet ouer uallen mocht Vnde daer af scrijft hugo
 [271] van sunte victoer / in dydascalon. inden vijften boeke / een ex-
 [272] empel ¶ Mi gehoget dat my geseegt waert van eenen man die
 [273] van heyligen leuen was. die mit alsoe groter lieue die heylige
 [274] scrift begeerde / dat he stedighe vliticheit hadde inder heyliger
 [275] scriften. Mer doe die kunst der heyliger scriften in em began te
 [276] wassen. Soe waert oic meerre die begeerte / die konste te
 [277] weten. Mer ten lesten / om dat he sere lief had die wijsheit
 [278] der kunsten. So versmaden hi ten lesten die [169 r°] heylige
 [279] scrifte die simpel schenen / *ende* began te ondervijnden die
 [280] diepe *ende* verholen dingen inder heyliger scrifte. *ende* began
 [281] hem ernsteliken te setten hoe he mochte die parabolē der
 [282] propheten verstaen in geestliken syn. Mer sijn herte en mochte
 [283] desse borden of last niet verdragen. mer hi began thans ach-
 [284] terwaert te gaen. om dat hem die materie te hoech was. *ende*
 [285] om dat he hem daer te voele toe gaff. *ende* waert alsoe seer
 [286] uerstoert *ende* confundeert om dese sorge *ende* onlede der
 [287] heyligher scrift dat he niet alleen achter en liet nutte wer-
 [288] ken. mer hi liet oec achter werken die noet waren. *Ende* aldus
 [289] ist in wederheit of contrarie gewandelt. dat die ghene die de
 [290] heylige scrifte begonnen had te lesen / om stichtinge sijns
 [291] leuens. want he niet mate en hielt / *ende* besceydenheit ¶ So
 [292] is hem worden dese heylige scrift een rescap der dwalinge.
 [293] Mer ten lesten / ouermids^f der bermherticheit gods / waert he
 [294] vermaent in enen vysioen. dat he hem niet meer en solde al-
 [295] sulke hoge scrifte onderwijnden te lesen. of studeren. Mer
 [296] dat he solde lesen. dat leuen der heyliger vaders / *ende* die
 [297] uerwinninge der marteleers. *ende* dat he hem wennen soude
 [298] tot andren simpelē scriften of die simpelic gemaect waren.

e der door de kopiist boven de regel ingevoegd.

f Vóór ouermids werd ouermits doorgehaald.

[299] *Ende aldus* quam he *in* *corter* tijt *weder* tot *sinen* iersten state
 [300] / *ende* *verdienden* also grote genade / *ende* ruste van binnen
 [301] / datmen [169 v°] billiken seggen mach / dat in hem *uerwillet*
 [302] was die *stemme* ons liefs *heren*. / die in den / dat hi onsen
 [303] *arbeyt* *ende* rouwe *guedertierliken* aensiet. ons troesten wil /
 [304] *ende* seeght Coemt tot my / alle die *arbeydent* *vnde* belastet
 [305] sijt *Ende* ic sal v *vermaken* of *lauen* / *ende* dan suldi *vijnden*
 [306] ruste uwen zielen⁸ Hier om seeght *sunte* *bernaert*. Et *ware*
 [307] di *beter* dattu di seluen *bekendes* / dan dattu dy *versumedes* /
 [308] *ende* *bekendes* den loep *der sterren* / die *crachte* der *cruden*
 [309] / *vnde* haddes *conste* aller *hemelscher* *ende* *eerdscher* dingen
 [310] *et cetera*⁹

8 Hugo de S. Victore, *Eruditionis Didascalicae libri septem*, Liber V, cap. VII; Migne, P.L., t. 176, kol. 795.

9 Bernardus, *Meditationes piissimae de cognitione humanae conditionis*, caput. V; Migne, P.L., t. 184, kol. 494.

Bijlage**De kollatie in hs. Londen, add. 10.287 en hs. Brussel 19.549**

Hs. Londen, British Museum, add. 10.287, fol. 5 v° - 85 v° en hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 19.549, fol. 1 r° a - 114 v° a bevatten beide een kollatieboek of een boek met godvruchtige lezingen¹. Deze lezingen bestaan uit een groot aantal excerpten uit Gregorius, Johannes Chrysostomus, Hiëronymus, Augustinus, Bernardus, David van Augsburg e.a. Die excerpten zijn gegroepeerd onder rubrieken als *Hoe wi dencken sullen vander bittere ende veruaerlike vre des doets ende hoe nut het si dicke daer of te dencken, Vanden veruaerliken ende strenghen daghe des lesten oerdels ons heren ihesu christi, Vander gruweliker ende ewigher pinen der hellen, Vander glorien der hemelscher salicheit, Van datter noet is ouermits petitencie ende veel droefnisse ten rike der hemelen te gaen*, enz. De inhoud van het kollatieboek in hs. Londen, add. 10.287 en in hs. Brussel 19.549 stemt niet geheel overeen. In dit laatste handschrift is het kollatieboek uitvoeriger: het telt 30 in plaats van 24 rubrieken en elke rubriek wordt bovendien geïllustreerd met exempelen, ontleend aan de *Vitae patrum*, het *Liber apum* van Thomas van Cantimpré, de *Dialogus miraculorum* van Caesarius van Heisterbach e.a.

In hs. Londen, add. 10.287, fol. 67 v° - 70 r° en in hs. Brussel 19.549, fol. 95 r° a - 99 v° a komt, zoals reeds vermeld, een kollatie voor *Vanden naesten te vermanen of te berispen of vander heiligher scrift te ghelouen ende te verstaen ende boeke te hebben*. Het laatste gedeelte van deze kollatie is voor ons van belang, niet alleen, omdat het over het lezen van geestelijke boeken in de landstaal handelt, maar ook omdat sommige passages daaruit aan *Een verklaringhe vanden dietschen boeken* en aan de excerpten uit *De libris teutonicalibus* in hs. Rotterdam 9661 en hs. Leiden, Letterk. 224 zijn ontleend.

Hs. Londen, add. 10.287 is een perkamenten codex van 133 bladen, waarvan fol. 1 en 133 schutbladen zijn, die vroeger tegen

1 In geen van beide handschriften wordt vermeld dat zij op de opgegeven folio's een 'kollatieboek' bevatten, al is zulks door een eenvoudige vergelijking met het eerste kollatieboek van Dirc van Herxen zonder meer duidelijk. De bibliotheek van de Broeders des gemenen levens te Gouda bevatte o.a. 'Een duytsche collacie boec', beginnend met 'petrus damiani', precies de woorden, waarmee het hier besproken werk aanvangt; zie G.I. Lieftinck, *Bouwstenen voor de oudste geschiedenis van de collatie-broeders te Gouda*, Het Boek, XXXIII (1959), blz. 155-170.

de band waren geplakt. Het blad meet 195 × 132 mm, de bladspiegel 138 à 142 × 88 à 90 mm. Het handschrift is beschreven in één kolom van 26 of 27 regels door één hand (littera bastarda), die ook de rode titels schreef. De oude foliëring met zwarte Romeinse cijfers loopt van J tot cxxvij (= fol. 7-132), de nieuwe potlood-foliëring van 1 tot 132. Het manuscript zit niet meer in zijn oorspronkelijke, maar in een slappe varkensleren band. Buiten het kollatieboek op fol. 5 v° - 85 v° bevat het handschrift op fol. 2 v° - 6 v° gebeden e.a. en op fol. 86 r° - 132 v° negen heiligenlegenden, meestal uit de *Legenda aurea* van Jacobus de Voragine, en drie exemplen, waarvan één uit het *Liber apum* van Thomas van Cantimpré en één uit de *Dialogus miraculorum* van Caesarius van Heisterbach. Het manuscript is niet gedateerd en uit het eigendomsmerk op fol. 2 r° zijn de woorden waar het op aankomt, onleesbaar gemaakt; te oordelen naar het schrift en de taal moet het omstreeks 1460 in het Utrechtse zijn geschreven. In februari 1836 werd het door het British Museum op de auktie-Richard Heber aangekocht².

Hs. Brussel 19.549 is een papieren codex van 140 folio's, beschreven in twee kolommen van 28 à 30 regels. Het blad meet 202 × 140 mm, de bladspiegel ca. 153 × ca. 100 mm. De moderne potlood-foliëring loopt van 1 tot 140. Geheel het handschrift, met inbegrip van de rode titels, werd door één kopiïste (fol. 140 r° b: een aue maria voer die scrijfter om die mynne jhesu) in een leesbare, maar slordige littera textualis geschreven. Benevens het kollatieboek op fol. 1 r° a - 114 v° a bevat het manuscript op fol. 114 v° a - 140 r° b 24 rubrieken, handelend over de hoofdzonden, de tien geboden, de vijf zinnen, de zeven sacramenten en de werken van barmhartigheid, niet zonder wijzigingen ontleend aan *Des coninx summe*. Het handschrift zit in een perkamenten band op kartonnen borden. Het is niet gedateerd en bevat geen eigendomsmerk; het moet omstreeks 1470 in het Hollandse zijn geschreven. Met de andere handschriften van Jan Frans Willems kwam het in december 1846 in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel terecht³.

2 Zie verder over dit handschrift *List of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the Years MDCCCXXXVI-MDCCCXL*. Londen, 1843 (*Additions to the Year 1836*, blz. 27); K. de Flou en E. Gaillard, *Beschrijving van Middelnederlandsche Handschriften die in Engeland bewaard worden*, Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, 1895, blz. 79-84, nr. 18; R. Priebisch, *Deutsche Handschriften in England. II. Das British Museum mit einem Anhang über die Guildhall-Bibliothek*. Erlangen, 1901, blz. 103-104, nr. 119.

3 Een korte beschrijving van dit handschrift bij D.C. Tinbergen, *Des Coninx Summe*. Leiden, [1900-1907], blz. 203; in de catalogus van J. Van den Gheyn wordt het handschrift niet beschreven. Tien exemplen uit dit kollatieboek werden naar dit handschrift uitgegeven door C.G.N. de Vooyoys, *Middelnederlandse stichtelijke exemplen* (Zwolse Drukken en Herdrukken voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1). Zwolle, 1953, blz. 96-102, nr. XII-XX.

Hieronder publiceren we, links naar hs. Londen, add. 10.287, rechts naar hs. Brussel 19.549, het tweede deel van de kollatie, dat over het lezen van de H. Schrift in de landstaal handelt. Uit een vergelijking van beide versies blijkt dat het Brusselse handschrift op het einde een plustekst vertoont, die grotendeels uit het exemplaar van Servulus uit de *Homiliae in evangelia* van Gregorius bestaat. Evenals in hs. Leiden, Letterk. 224 is dit exemplaar aan de vertaling van de Bijbelvertaler van 1360 ontleend.

Vanden naesten te vermanen of te berispen of vander heiligher scrift te ghelouen ende te verstaen ende boeke te hebben

[1] ¶ Al en moeten die leke lude
 [2] niet prediken, si moghen
 [3] nochtan wel hoer euen ker-
 [4] sten vermanen mitter heyli-
 [5] gher scrift. ende wat goets
 [6] segghen of lesen Als grego-
 [7] rius jeronimus augustinus.
 [8] crisostomus. beda. ende ghe-
 [9] meenliken alle die heilighen
 [10] segghen. ende oec dat ghees-
 [11] telike recht int vijfte boec
 [12] vanden decretael Inden
 [13] gheesteliken rechte staet ghe-
 [14] screuen dat alle kerstene
 [15] menschen ende die voer
 [16] gheen onghelouighe men-
 [17] schen verdoemt en willen
 [18] werden. moeten alinghe en-
 [19] de al gheheel ghelouen der
 [20] lere ende der scrifte der hey-
 [21] ligher lerers die vander hei-
 [22] ligher kerken an ghenomen
 [23] sijn. ende dat sijn diemen
 [24] ghemeenliken in scriften en-
 [25] de sermoenen pleecht te alle-
 [26] geren. Want hoer lere is diep-
 [27] like ende cloeclike doer sien

Vanden naesten te vermanen en[de] van die heilighe scrifte te lesen ende van boecken te hebben

[1] Al en moeten die leke lude
 [2] niet predicken. sy moghen
 [3] nochtans wel horen euen ker-

[4] sten vermanen mitter heiligher
[5] scriftueren ende wat goets seg-
[6] ghen of lesen Als Jheronimus
[7] Gregorius augustinus Crisosto-
[8] mus Beda ende ghemeenlic al-
[9] le die [96 v° a] heilighe seg-
[10] ghen Ende oec dat gheestelike
[11] recht jnt vijfte boec vanden de-
[12] cretael Inden geesteliken recht
[13] staet ghescreuen aldus Dat alle
[14] kersten menschen ende die voer
[15] gheen onghelouyghe menschen
[16] verdoemen en willen worden
[17] moeten alinghe ende al heel
[18] ghelouen die leer ende scrift
[19] der heilighe leerres die van-
[20] der heiligher kerken aen ghe-
[21] nomen sijn Ende dat sijn die-
[22] men ghemeenlicken in scriften
[23] ende sermoenen pleghet te al-
[24] legieren Want hoer leer is
[25] [d]iepelike ende cloeclike doer-
[26] sien. ende daer en is niet on-
[27] rechts in gheuonden Ende niet

[28] L *ende* daer en is niet onrech-
 [29] tes in gheuonden *Ende* niet
 [30] alleen en sijn wi sculdich
 [31] daer in te ghelouen. mer oec
 [32] daer na te leuen Want die
 [33] heilighe lerers en verbieden
 [34] niet. godt en verbietet. *ende*
 [35] si en ghebieden niet god en
 [36] ghebietet. Want si sijn in-
 [37] strumenten gods daer die
 [38] gheeste gods totter menschen
 [39] stichtinghe doer ghesproken
 [40] heeft *Ende* tot hem *ende van*
 [41] hem heeft *cristus* ghesproken.
 [42] die v hoert die hoert mi
 [43] *ende* die v versmaet die ver-
 [44] smaet mj [69 v°] Sinte ber-
 [45] nart seit Die heilighe scrift
 [46] wil verstaen werden mit so-
 [47] danighen gheest als si ghe-
 [48] maect is Nummermeer en
 [49] saltu sinte pouwels scriften
 [50] *ende* des propheten dauid
 [51] *verstaen* dijn gheest en wor-
 [52] de ghelijc den gheeste daer
 [53] si hoer scrifte mede hebben
 [54] ghemaect Jnt spighel der sun-
 [55] deren staet Also als wieroec
 [56] niet en ruket ten si datment
 [57] int vuer doe. soe en smaken
 [58] oec die woerde der heiligher
 [59] scriften niet ten si dat si ghe-
 [60] ceket werden inder herten¹
 [61] Sinte Augustijn seit Gheliker
 [62] wijs dat ons god hier in de-
 [63] sen leuen na den lichaem
 [64] heeft ghegheuen solaes in
 [65] brode *ende* in wijne *ende*

[28] B alleen en [96 v° b] sijn wij
 [29] sculdich daer in te ghelouen
 [30] mer oec daer na te leuen. Want
 [31] die heilighe leerres en verbie-
 [32] den niet god en *verbietet* En-

1 *Speculum peccatoris*, caput II; Migne, P.L., t. 40, kol. 986.

[33] *de* si en ghebieden niet god en
[34] ghebiettet Want si sijn inst[r]
[35] menten gods daer die gheest
[36] gods totter menscheit stichtin-
[37] ghe doer ghesproken heeft En-
[38] *de* tot hem *ende* van hem heuet
[39] *cristus* ghesproken Die v hoert.
[40] die hoert mi. *ende* die v *ver-*
[41] smaet die *versmaet* mi Sinte
[42] barnaerdus seit Die die^a hei-
[43] lige scrift wil verstaen die
[44] moeten worden^b mit sodani-
[45] ghen^c gheest als si ghemaect
[46] is nimmermeer en selstu [97
[47] r^o a] Sinte pouwels scriften en-
[48] *de* des *propheten* dauits ver-
[49] staen. dijn gheest en worde
[50] ghelijc den gheest daer si hoer
[51] scriften mede ghemaect hebben

[62] Sinte augustijn seit Gheliker
[63] wijs dat ons god hier in desen
[64] leuen naden lichaem heeft ghe-
[65] geuen solaes in brode *ende* in

a die door de kopiist boven de regel met rode inkt bijgeschreven.

b die moeten door de kopiist boven de regel met rode inkt bijgeschreven.

c soda van sodanighen door de kopiist met rode inkt boven in elkaar gelopen letters bijgeschreven.

[66] L dier ghelike. sonder welke wi
 [67] niet leuen en moghen Also
 [68] heeft hi oec inder woestinen
 [69] des teghenwoerdighen leuens
 [70] solaes ghegheuen nader zie-
 [71] len die lesse der heiligher
 [72] scrift *ende* dat ghebet Sin-
 [73] te ieronimus seit Js enich
 [74] dinc dat enen *mensche* in al-
 [75] len *verdriet* eenmoedich
 [76] mach houden dat meen ic
 [77] dattet si die heilighe scrift
 [78] te studeren Sinte augustijn
 [79] seit Het is grote scade of
 [80] confusie den zielen der leker
 [81] luden die segghen Wat gaet
 [82] mi aen boken te lesen *der*
 [83] scriften of te horen of te le-
 [84] ren Of wat gaet mi aen sta-
 [85] des te lopen totter kerken en-
 [86] *de* totten priesters Als ic een
 [87] cleric werde so sal ic doen
 [88] die dingen die die clercken
 [89] doen moeten. Waer om en
 [90] *verstaet* dese leke *mensche*
 [91] [70 r°] niet. dat hi broet en-
 [92] *de* wijn *ende* al ander goe-
 [93] de dinghen der eerden *ende*
 [94] salicheit des ewichs leuens
 [95] ghelijc wil ontfaen. mer hi
 [96] en wil dat iucke *cristi* niet
 [97] ghelijc dragen² ¶ Sinte Jan
 [98] guldenmont seit Wat ist
 [99] dat die leke luden antwoer-
 [100] den die die heilighe boeken
 [101] niet en willen lesen daer si
 [102] hem mede ontsuldighen Jc
 [103] en bin segghen si gheen mo-
 [104] nic. mer ic hebbe een wijf. ic
 [105] hebbe sorghe mijnre kinder.
 [106] *ende* mijns huus Dit is dat
 [107] hem allen hindert. Want si

[66] B wijn *ende* dier ghelike sonder
 [67] welc wij niet leuen en mochten

2 Niet teruggevonden.

[68] Also heeft hi oec inder woese-
[69] *tinen* des teghenwoerdighen le-
[70] uens solaes ghegeuen nader sie-
[71] *len* Die lesse der heiligher
[72] *scriften ende* dat ghebet.

[73] Sinte jan guldemont seit jst
[74] sake dat lelic spreken die siele
[75] beulecket *ende* roepet [97 r° b]
[76] die duuele. so ist openbaer dat
[77] die lesse der heiligher scrift die
[78] siel heilich maket *ende* vercri-
[79] ghen gracie des heiligen ghees-
[80] tes Oec so seit faustus in eenre
[81] *ommelien* Die heilige lessen
[82] seldi inden kerken gaerne ho-
[83] ren *Ende* in uwen huse seldi
[84] die heilighe scrifte lesen Men
[85] leest van Sinte bertolomeus dat
[86] hi doe hi die van judeen predic-
[87] te. so ouersette hi of gaf den
[88] volc van dien lande Sinte ma-
[89] theus ewangely in dier sprake
[90] die si sprake[n] Mer of is oec
[91] te weten als Sinte jheronymus
[92] spreect *Ende* alle die leerres
[93] houden. dat gheen boeck in al-
[94] *der* [97 v° a] heiligher scrift
[95] diemen properlike hiet die hei-
[96] lighe scrift Of canonyca scrip-
[97] tura Dat is die apostelen *ende*
[98] ewangelisten of *propheten* ghe-
[99] maect en[de] gheset hebben §
[100] Hier of en was een boec int
[101] eerste niet ghemaect int latijn
[102] Mer dat hele nuwe testement
[103] was ghemaect in griecscher ta-
[104] len wtghenom[en] Sinte ma-
[105] theus ewangeli *ende* Sinte pou-
[106] weles leste epistelen die in he-
[107] breusch waren *ende* dat oude

[108] L *menen* dat die moniken al-
 [109] leen sullen lesen die heilighe
 [110] *scriften* Ende si dat si die le-
 [111] *ken* behouens vele meer
 [112] Want die int middel sijn en-
 [113] *de* alle daghe wonden ont-
 [114] fanghen die hebben meerre
 [115] noet der medicinen³ ¶ Die
 [116] selue seit Js dat sake datmen
 [117] gheen ambochts *man* en vint
 [118] oec hoe arm hi si. hi en heb-
 [119] be of hi en pine *hem* te heb-
 [120] ben alle reescap *ende* instru-
 [121] menten daer hi sijn ambocht
 [122] mede moghe werken *ende*
 [123] doen Hoe mach hi hem dan
 [124] ontsuldighen dat hi ghene
 [125] boke en heeft daer hi in mo-
 [126] ghe lesen of horen. hoe hi
 [127] werken of hoe hi verdienen
 [128] mochte ewich loen *ende* e-
 [129] wich rycheit⁴.

[108] B testament was gemaect dat
 [109] meeste deel in hebrusch. mer
 [110] beide nuwe *ende* oude tes- [97
 [111] v^o b] tament is oue[r]ghesette
 [112] in latijn daer om. want die la-
 [113] tijnsche spraec ouer al die werlt
 [114] gaet. hier wt so machmen proe-
 [115] uen *ende* merken dattet nut en-
 [116] *de* orbaer is. datmen boeken
 [117] hebbe vander heiligher scrif-
 [118] ten in wat tale dattet si diemen
 [119] verstaen mach. op dattet gheen
 [120] ongheloof in en si want duut-
 [121] sche boeken daer ongheloof in
 [122] is sijn verboden ofmen moet
 [123] den ongheloue wt doen men
 [124] en sel oec gheen duutsche [boe-
 [125] ken] lichtelic hebben die hoghe
 [126] *ende* duuster van verstant sijn
 [127] mer die sympel *ende* waer van

3 Johannes Chrysostomus, *Homiliae XC in Matthaeum II*; Migne, P.G., t. 37, kol. 30.

4 Johannes Chrysostomus, *Homiliae LXXXVIII in Joannem, Homilia XI*; Migne, P.G., t. 59, kol. 78.

[128] gheloue sijn. mer nochtan en
[129] sellen die leke [98 r° a] lude

[130] L ouermits dat hem duncket^d dat si wat weten hoer priesters
[131] ende hoer leerre die naden leuen *cristi* ende der heyligher scrift
[132] niet bespotten noch hoer predickinge versmaden. mer si sel-
[133] lense in eren ende in waerdicheden hebben ende hem gheen af-
[134] tersprake doen al scinen si oec simpel te wesen Ende al en moe-
[135] tien die leke lude niet predicken. si moeten nochtan wel duut-
[136] sche boeken hebben ende lesen Op dat si van goeder simpelre
[137] leeringhe sijn ende waer van gheloue als ghescreuen staet in
[138] den decretaal extra de *hereticis capitel Cum exiniuncto* jnt be-
[139] ghinsel⁵ Een exempel [98 r° b] Hier van scrijft Sinte Gregorius
[140] een exempel in eenre *ommelien* inden poerten te romen daer
[141] was een die seruulus hiete arm van goede. mer rijc van doech-
[142] den. dien die langhe quale of siecheden *onmachtich* ghemaect
[143] hadde want *van sijnre joncheit totten einde sijns leuens* lach
[144] hi al lanc. wat sel ic segghen want hy en mochte niet staen.

d *De kopiist schreef eerst dunch, haalde de h met een schuin zwart streepje door en schreef er het achter.*

5 Gregorius XI, *Decretales*, V, 7, 12.

[145] niet en vermochte hy hem op te rechten tot sitten opten bedde.
 [146] niet en mocht hi sijn hant tot sinen mont brenghen *ende* niet
 [147] en vermocht hi hem an die *ander* side te keren Om desen te
 [148] dienen [98 v° a] waren bi hem *sijn* moeder en[de]
 [149] sijn broeder en[de] wat hi *van* aelmissen mochte ont-
 [150] faen. dat deelde hi den armen mede *Ende* hi en *conde*
 [151] gheen letter mer hi hadde ghecoft boecke vander heiligher
 [152] scriften *Ende* hi ontfinde alrehande gheestelike lude te herber-
 [153] ghen. *ende* dede dese boecken sonder ophouden voer hem
 [154] *lesen* *Ende* aldus gheschiedet dat hi volmaectelic die heilige
 [155] scrift leerde also verre als sijn proper mate na sinen verstant
 [156] toe behoerde Want hi als ic gheseyt hebbe al mit allen gheen
 [157] letteren en *conde*. hij pijnde hem altoes in sijnre pinen [98
 [158] v^o b] gode te dancken *ende* hem te gheuen tot gods loue
 [159] nachtes *ende* daghes hem te dancken Mer doe het thans tijt
 [160] was dat sine grote doechsamicheit soude worden gheloent. so
 [161] ginc die pine wt sinen wtersten leden tot sinen *binnensten*
 [162] leden daer dat leuen in leghet *Ende* doe hi bekende dat hi ster-
 [163] uen soude. *vermaende* hi gheestelike vreemde mannen die hi te
 [164] herberghen ontfangen hadde datse op staen soude[n]. *Ende*
 [165] datse myt hem *lesen* souden die psalmen Om dat verbeiden
 [166] synre wtuaert *Ende* doe hi mit hem al steruende las so dede hi
 [167] haestelike der gheenre *stemme* swi- [99 r° a] ghen die daer
 [168] *lasen* *ende* seide hem mit anxt van groter roepen swighet
 [169] en hoerde niet hoe die loue of die *sanghe* inden hemele luden
 [170] *Ende* doe hy tot die loue die hi van *binnen* hoerde die oren
 [171] sijnre herten naerstelic gaf. so wort die heilighe siel ontbon-
 [172] den vanden vleische Mer doese wt gheuoert [was] so wert
 [173] daer also grote soeticheit van roke ghespreit dat alle die ghene
 [174] die daer bi waren mit o[n]uertalliger soeticheit vervolt wor-
 [175] den. also datse daer bi *openbaerlic* bekenden Dat hem die
 [176] loue inden hemel ontfanghen hadde.⁶ [99 r° b] Dese seruulus
 [177] was ongheleert Nochtant hadde hi boeke in sijnre sprake Mer
 [178] het is te weten dat hem pinen sellen leke lude te lesen boeke
 [179] van slechter ende simpelren materien als vanden doechden.
 [180] *ende* vanden sunden. vanden loue *ende* vroechede des ewighens
 [181] leuens *Ende* vander pinen der hellen. vanden leuen der hei[li]
 [182] gher vaderen *ende* anderre heilighe *ende* dierghelike Mer si en
 [183] sellen hem niet onderwinden te *lesen* of te disputeren van
 [184] hoghen en[de] subtilen materien. als vanden heimeliken arti-
 [185] culen des ghelouen vander godliker natueren of anderen ho-

6 Gregorius, *Homiliae in Evangelia, Homilia XV*; Migne, P.L., t. 76, kol. 1133-34.

- [186] ghen [99 v° a] materien of hoghe boeken der heiliger scrif-
[187] ten *Ende* oec en ist niet oerberlic dat alsulke boeke yement
[188] ouerset in duutsche *Want* daer menich leec mensche die meer
[189] wil verstaen dan sijn maet is daer hi ouer vallen mochte